

ΔΗΜΗΤΡΑ Π. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ

Το *patrimonium Gildonis* και η *comitiva Gildoniaci patrimonii* κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας

I. Γενικά II. *Patrimonium Gildonis* (1) Η επανάσταση του Γίλδωνα (2) Μέθοδοι επιβολής: Δημόσιες δίκες και δημεύσεις περιουσιών (3) Αρμοδιότητες του Γίλδωνα (4) Το εύρος των εδαφικών κτήσεων του Γίλδωνα (5) Η εξέλιξη της μεγάλης ιδιοκτησίας III. *Comitiva Gildoniaci patrimonii* (1) *Patrimonium nostrum, divinae domus domui nostra sociata* (2) *Aerarium* (3) Μορφές παραχώρησης και εκμετάλλευσης της γής (4) *Occupatores, possessores, transeuntes, hospites, conductores και satellitae Gildonis* (5) Η κυριαρχία των Βανδήλων (6) Η επανάκτηση της Αφρικής.

I. Γενικά

Ο Γίλδων¹, *comes et magister utriusque militiae per Africam*², υπήρξε στα τέλη του 4ου αιώνα επί αυτοκρατόρων Αρκαδίου και Ονωρίου ρυθμιστικός

1. Μαυριτανός [Claud. *De bell. Gild.* 70. 236. 283. 338. 380· *Eutr.* I 505. II *praef.* 71· *De cons. Stil* II 383. II 286· *De VI cons. Hon.* 122 (= W. Heimann, *Claudian*, I, II, Cambridge, Mass. 1963)], γιός του βασιλιά Νούμπελ και αδελφός του σφετεριστή Φίρμου και του Μασκέζελου από τη φυλή των Jubalener [Ammian. XXIX 5, 44 (=W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus, Res gestae* I, II, Leipzig 1978)] πιθανότατα γεννημένος πριν το 330, πέθανε σε μεγάλη ηλικία το 398 (Claud. *De bell. Gild.* 446). Το 373 ξεχώρησε για τις ικανότητές του στον πόλεμο εναντίον του αδελφού του Φίρμου στην υπηρεσία του *magister militum* Θεοδοσίου (Ammian. XXIX 5, 6. 21. 24). Εντάχθηκε στον κύκλο επιρροής των Δονατιστών γεγονός, το οποίο έμελλε να επηρεάσει την γενικότερη πολιτική που άσκησε στην επικράτεια που έλεγχε στην Αφρική. Ειδικότερα, ο Επίσκοπος της *Thamugadi Optatus* μύησε τον Γίλδωνα στο Δονατισμό και άσκησε ισχυρότατη επιρροή επάνω του [Seeck, "Gildo", *RE* VII (I), 1360-1363. – A. H. M. Jones – J. R. Martindale – J. Morris, *Gildo*, *PLRE* I (A. D. 260-395), 395-396].

2. *C.Th.* 9. 7. 9 (393).

παράγοντας στην πολιτικο – στρατιωτική ζωή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, λόγω της ισχυρότατης θέσης του στον αυτοκρατορικό μηχανισμό. Έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διαμάχη των δύο τμημάτων της αυτοκρατορίας, διαμάχη, την οποία ευφυώς φρόντισε να εκμεταλλευτεί για να ενδυναμώσει τη θέση του στην Αφρική. Η ιδιότυπη οργάνωση των στρατιωτικών επαρχιών της Αφρικής³ και η συγκέντρωση στο πρόσωπό του Γίλδωνα διαφόρων στρατιωτικών αξιωμάτων ισχυροποίησαν την αρχηγική του θέση στην Αφρική και τον έθεσαν επικεφαλής μίας αξιόλογης στρατιωτικής δύναμης⁴. Αυτός ο στρατός ήταν ανά πάσα στιγμή έτοιμος να απειλήσει το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας⁵ και να αναγκάσει το ανατολικό να συμμορφωθεί με τους όρους του. Ως *comes et magister utriusque militiae per Africam* (*vir illustris*, αξίωμα ισότιμο του *praefectus praetorio*), ο Γίλδων εκμεταλλεύτηκε τις πολιτικές συγκυρίες διαμορφώνοντας την πολιτική κατάσταση έστω και πρόσκαιρα προς όφελός του. Το ασυνήθιστο αυτό για τα ρωμαϊκά δεδομένα αξίωμα, το απέκτησε προφανώς όταν ήταν στην υπηρεσία του Θεοδοσίου του Α΄ στον πόλεμο κατά του Μαξίμου και του Ευ-

3. Η *Not. Dign.* [occ. XXV. XXX. XXXI (= O. Seeck, *Notitia Dignitatum Occidentalis*, Berlin 1876)], αναφέρεται, όσον αφορά στην στρατιωτική διοίκηση της Αφρικής, στους *praepositi limitum*. Επρόκειτο για στρατιώτες, οι οποίοι εγκαθίσταντο στα σύνορα των επαρχιών με σκοπό να υπερασπίζονται την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας από τις επαναλαμβανόμενες επιδρομές των βαρβαρικών φύλων της ερήμου, με την υποχρέωση να καλλιεργούν σε περιόδους ειρήνης την γη ως αγρότες. Ταυτόχρονα όμως παρέμενε στην Αφρική ένας αξιολογότερος αριθμός ιππέων και πεζών. Οι λεγόμενοι *palatini* και *comitatenses*, η *legio tertia Augusta* (occ. VIII 151), η οποία επί αιώνες δεν είχε εγκαταλείψει την Αφρικανική Διοίκηση υπάγονταν κατευθείαν στον *magister militum*. Οι δυνάμεις αυτές βρίσκονταν επομένως υπό τις διαταγές του *comes Africae* (occ. VII 140-179) (βλ. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 637-638).

4. Από την αλληλογραφία του Αυγουστίνου πληροφορούμεθα ότι το έτος 418 είχαν συγκεντρωθεί έξω από τα ρωμαϊκά σύνορα *innumerable gentes*, τα οποία εξακολουθούσαν να μην έχουν εκχριστιανισθεί. Επρόκειτο για *pacati*, στην ηγεσία των οποίων ευρίσκονταν *praefecti* διορισμένοι από την Ρώμη [Aug. *Ep.* 199, 12, 46 (= Migne, *Augustini Opera Omnia*, *Epistulae*, Classis III, PL 33, 929). Αντιλαμβανόμεθα ότι η εξουσία του Γίλδωνα θα μπορούσε κατ' αυτόν τον τρόπο εύκολα να εξαπλωθεί και στα εδάφη των Βερβερίνων [Claud. *De cons. Stil.* I 248. – Oros. VII, 36, 10 (= Pauli *Orosii Opera Omnia*, PL 31. – βλ. επίσης Kotula, *Aufstand* 174 (= Tadeusz Kotula, "Der Aufstand des Afrikaners Gildo", *Alttertum*, 18/1972, 167-176)]. Κατά τον Ορόσιο δε ο κόμης της Αφρικής πρέπει να διέθετε συνολικά, καθ' υπερβολήν ίσως, περί τους 70.000 μαχίμους (Oros. VII, 36, 6.12. – βλ. Kotula, "Aufstand", 169). Ο τίτλος *magister utriusque militiae per Africam* επομένως νομιμοποιούσε τον Γίλδωνα αφενός μεν να διατηρεί τους δούκες της *Mauretania* και της *Tripolitana* σε κατάσταση υποτέλειας, αφετέρου δε να κινητοποιεί τους *palatini* και τους *comitatenses*. Άλλωστε με την βοήθεια των τοπικών *praefecti*, ο Γίλδων, κινητοποίησε τα πολεμικά αυτά φύλα, όταν χρειάστηκε να αντιμετωπίσει τα ρωμαϊκά στρατεύματα (βλ. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 638).

5. Claud. *De cons. Stil.* I 19.

γενίου (388)⁶. Πριν ο Γίλδων όμως γίνει *comes et magister utriusque militiae per Africam* είχε αποκτήσει το αξίωμα του *comes Africae* (385)⁷.

Κατά την την περίοδο κυριαρχίας του ο Γίλδων υπήρξε ο μεγαλύτερος γαιοκτήμονας της Αφρικής. Από την θέση του ανώτατου αξιωματούχου της ρωμαϊκής διοικήσεως στην Αφρική, εκμεταλλεύτηκε το κενό εξουσίας στην περιοχή⁸, την τάση αποκέντρωσης της ύστερης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και εγκαθίδρυσε ένα τυραννικό καθεστώς, το οποίο δεν δίσταζε να έρχεται σε σύγκρουση με την Ρώμη. Από την θέση αυτή και καθ' υπέρβαση των ήδη αυξημένων αρμοδιοτήτων του, αύξησε παρανόμως την προσωπική του περιουσία κυρίως με δημεύσεις περιουσιών των πολιτικών του αντιπάλων. Η περιουσία του προήρχετο αφενός μεν, από την εκμετάλλευση των αποθεμάτων των σιτηρών, που προορίζονταν για τον επισιτισμό της Ρώμης, τα οποία κατακρατούσε⁹ και μεταπωλούσε προς όφελός του, αφετέρου δε από τις δημεύσεις των ιδιοκτησιών πλούσιων γαιοκτημόνων της περιοχής.

Το σύνολο αυτό των περιουσιακών στοιχείων του Γίλδωνα παραδόθηκε στην Ιστορία ως *patrimonium Gildonis*. Όταν το δυτικό ρωμαϊκό κράτος δε το 398 κατάφερε καίριο πλήγμα επί του Γίλδωνος, η περιουσία του δημεύθηκε και πέρασε στο αυτοκρατορικό ταμείο, ως προσωπική πλέον περιουσία του αυτοκράτορα. Για τη διαχείριση δε της εξαιρετικά μεγάλης αυτής περιουσίας, εισήχθη ο θεσμός της *comitiva Gildoniaci patrimonii*. Άλλωστε η εισαγωγή του θεσμού της *comitiva Gildoniaci patrimonii* υπαγορεύετο από το γεγονός ότι οι τεράστιες αυτές περιουσίες εκμισθώνονταν

6. Με τον τίτλο αυτό προσφωνείται στην διάταξη του *C.Th.* 9. 7. 9 της 30ης Δεκεμβρίου 393.

7. Claud. *De bell. Gild.* 154.

8. Η κεντρική εξουσία είτε στην Ανατολή είτε στη Δύση ασχολείτο ούτως ή άλλως την περίοδο αυτή με την φύλαξη των συνόρων της και δεν ήταν σε θέση να ελέγξει τους επιτετραμμένους της στις επαρχίες. Το κενό όμως της εξουσίας στις επαρχίες της αυτοκρατορίας ήταν αποτέλεσμα της οργανωμένης διαφθοράς, που βασίλευε στο αυτοκρατορικό περιβάλλον και της πλήρους αδυναμίας του αυτοκράτορα να την ελέγξει ή, έστω, να ενημερωθεί σχετικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την αδυναμία της κεντρικής εξουσίας προσφέρουν οι εξελίξεις την δεκαετία 364-376 στην Αφρική. [Βλ. για την διαμόρφωση της πολιτικής κατάστασης στην Αφρική κατά την συγκεκριμένη περίοδο Π. Αθανασιάδη – Fowden, "Ο Μέγας Αιών", *ΙΕΕ Ζ'*, 74-75].

9. Επρόκειτο για σοβαρότατο έγκλημα, ως φαίνεται, που διέπραττε ο κόμης Αφρικής καθ' υπέρβαση των αρμοδιοτήτων του. Άλλωστε για παραβάσεις του Ιουλίου νόμου "περί τιμής του σίτου" μπορούσε κάποιος να προσαχθεί σε δημόσια δίκη. (*D.* 48. 12). Μάλιστα ο νόμος προέβλεπε για το έγκλημα της απόκρυψης σίτου, ότι ακόμα και γυναίκα μπορούσε να καταγγείλει την παράβαση χάριν της δημοσίας ωφέλειας. Οι δε στρατιώτες απευθύνονταν στον σιτέπαρχο (*D.* 48. 2. 13), όταν επρόκειτο να καταγγείλουν κάτι τέτοιο παρά το γεγονός ότι, ως φρουροί της ειρήνης, τους απαγορευόταν γενικώς να προβαίνουν σε καταγγελίες.

integro statu, με τους δούλους, τα κτήνη και τους αποθηκευμένους καρπούς¹⁰.

Στην εργασία αυτή παρουσιάζεται αφενός μεν η πορεία του Γίλδωνα και οι μέθοδοι που ακολούθησε, προκειμένου να αυξήσει την δύναμή του και την προσωπική του περιουσία αφετέρου δε η εξέλιξη του θεσμού της *comitiva Gildoniaci patrimonii* έως και την επανάκτηση της Αφρικής από τον Ιουστινιανό.

II. Patrimonium Gildonis

II. (1) Η επανάσταση του Γίλδωνα .

Κύριο μέλημα του Γίλδωνα ήταν, όπως αναφέρθηκε, η απεξάρτησή του από τη Ρώμη και η εγκαθίδρυση ενός ανεξάρτητου "τυραννικού" καθεστώτος στην Αφρική. Μάλιστα, προκειμένου τα σχέδια του να στεφθούν με επιτυχία φρόντισε εντέχνως, –πρωταρχικά στο τομέα της εξωτερικής πολιτικής– να εκμεταλλευτεί την μόνιμη έριδα μεταξύ των δύο τμημάτων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹¹.

Τα πολιτικά γεγονότα, την περίοδο που ο Γίλδων ασκούσε το αξίωμα του *comes et magister utriusque militiae per Africam*, εκτυλίσσονται ως ακολούθως: Μέχρι την 30η Δεκεμβρίου του 393 πληροφορούμεθα ότι ο Γίλδων παραμένει πιστός στον Θεοδόσιο Α' (C.Th. 9. 7. 9). Παρά δε το γεγονός της ανακήρυξης του σφετεριστή Ευγενίου σε αυτοκράτορα δεν διακόπτει τις σχέσεις του με το δυτικό τμήμα¹² συνεχίζοντας την αποστολή σιτηρών στην Ρώμη¹³. Άλλωστε η διοίκηση Αφρικής αποτελούσε ανέκαθεν, αλλά ιδιαίτερα από την εποχή που έπαυσε η Σικελία να παίζει αυτόν τον ρόλο, την κυριότερη πηγή ανεφοδιασμού της υπαρχίας Ιτα-

10. Βλ. His, *Domänen*, 87 σημ. 5 [= R. His, *Die Domänen der Römischen Kaiserzeit*, Leipzig 1896]. – C.Th. 9. 8. 1 = C.J. 10. 10. 2.

11. "Ως γνωστόν ο θάνατος του Θεοδοσίου Α' και η διαδοχή του από τους γιούς του Αρχάδιο και Ονώριο επανέφεραν στο προσκήνιο το ακανθώδες πρόβλημα της διανομής της αυτοκρατορίας. Και ναι μεν η πρόσκαιρη ρήξη μεταξύ των δύο τμημάτων της αυτοκρατορίας διευθετήθηκε τελικά το 395 με την οριστική διχοτόμηση της υπαρχίας του Ιλλυρικού αλλά η μόνιμη έριδα μεταξύ των δύο τμημάτων συνεχίστηκε συμπεριλαμβανομένου έκτοτε του Γίλδωνα και της Αφρικής στη δίνη των γεγονότων" (Τ. Λουγγής, "Το Ανατολικό Χριστιανικό Κράτος", *IEE Ζ'*, 94).

12. Όταν όμως το 394 ο Θεοδόσιος θέλησε να εκστρατεύσει κατά του σφετεριστή, ο Γίλδων αρνήθηκε να παράσχει οποιαδήποτε βοήθεια (Claud. *De bell. Gild.* 246· *De VI cons. Hon.* 108).

13. Την περίοδο, που έπαρχος Ρώμης είναι ο Νικόμαχος Φλαβιανός 392/4 (Seeck, "Nicomachus Flavianus", *RE VI* (2), 2511-2513. – *PLRE I* 347), υπάρχει πλεόνασμα στα αποθέματα σιτηρών της Ρώμης [Symm. *Ep.* VI. 1 (= J. P. Callu, *Symmaque, Lettres*, tomes II, (livres III - V), Paris 1982)].

λίας¹⁴. Με τον θάνατο του Θεοδοσίου Α' το 395 ο Γίλδωνας αναγνωρίζει μεν τα κυριαρχικά δικαιώματα του Ονωρίου¹⁵, προκειμένου όμως να τον θέσει υπό έλεγχο και σε σχέση εξάρτησης αρχίζει να αποστέλει όλο και μικρότερες ποσότητες σιτηρών στη Ρώμη¹⁶. Το αποτέλεσμα της πολιτικής του ήταν από τον χειμώνα του 394/5 να υποφέρει η Ρώμη από την έλλειψη σιτηρών¹⁷. Λόγω δε του ανεπαρκούς επισιτισμού των κατοίκων της πόλης ενέσκηψαν και επιδημίες¹⁸. Ελέγχοντας επομένως ο Γίλδων τις αποστολές των σιτηρών στην Δύση διατηρούσε το δυτικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε κατάσταση μόνιμης ομηρίας.

Ταυτόχρονα ο Γίλδων μπόρεσε να εκμεταλλευθεί και το ευρύτερο πλαίσιο των πολιτικών εξελίξεων, κυρίως δε το γεγονός της προέλασης του Αλάρικου και των Γότθων στην νότιο Ελλάδα και την αποτυχημένη επέμβαση του Στηλίκωνα (*magister utriusque militiae*) για την αντιμετώπισή τους. Η συντριβή των Γότθων το 397 με την απελευθέρωση της Αχαΐας από τον Στηλίκωνα θα ήταν αναπόφευκτη, εάν αυτός δεν εγκατέλειπε τον ελλαδικό χώρο και δεν αποχωρούσε. Με υπόδειξη όμως του Ευτροπίου (*praepositus sacri cubiculi*), που φρόντισε να εκμεταλλευθεί άμεσα τις αποτυχημένες ενέργειες του Στηλίκωνα η σύγκλητος της Κωνσταντινούπολεως χαρακτήρισε την πράξη του Στηλίκωνα ως προδοσία και προέγραψε τον ίδιο το 397 ως "πολέμιο" (*hostis publicus*)¹⁹.

Στα πολιτικά γεγονότα που επακολούθησαν αναμείχθηκε πλέον ενεργά και ο Γίλδων. Καθώς η γεωγραφική θέση της Αφρικής την κρατούσε μακριά από την ανάστατωση των βαρβαρικών εισβολών²⁰ ο διοικητής

14. Η Αφρική υπήρξε εξαιρετικά εύφορη ως περιοχή. Η ευημερία της συνάγεται από τα ερείπια μεγάλων πόλεων, χωριών και πλουσίων βιλλών, όπως επίσης από τα υπολείμματα του πυκνότετου οδικού δικτύου, που είχε κατασκευασθεί στην ευρύτερη περιφέρεια (J. Schmidt, "Afrika", *RE* I (1), 715). – Πρβλ. *D.* 17.1.50, όπου ο αφρικανικός σίτος κατά την αρχαιότητα εθεωρείτο άριστης ποιότητας.

15. Claud. *De bell. Gild.* 256.

16. Claud. *De bell. Gild.* 70, 102. – Η περικοπή των αποστολών σιτηρών στη Ρώμη είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την ύπαρξη πλεονάσματος στις αποθήκες σιτηρών του Γίλδωνα, το οποίο εκείνος πλέον μεταπωλούσε αυξάνοντας έτσι τα έσοδά του και την προσωπική του περιουσία.

17. Οι πηγές, ίσως καθ' υπερβολήν, αναφέρονται και σε λιμό (Claud. *De bell. Gild.* 17, 34, 127· *De cons. Stil* I 278, 309· *In Eurtr.* I 401).

18. Claud. *De bell. Gild.* 39.

19. Δεν είναι γνωστό εάν η εγκατάλειψη της Ελλάδας οφειλόταν σε λιποψυχία του Στηλίκωνα ή σε ραδιουργίες του Ευτροπίου σε συνεννόηση με τον Αλάρικο ή πιθανόν και στα δύο (Λουγγής, "Ανατολικό Χριστιανικό Κράτος", *IEE Z'*, 96).

20. Οι συνέπειες της αδυναμίας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας να αντιμετωπίσει τις επιδρομές των βαρβαρικών φύλων φάνηκαν στον Ελλαδικό χώρο. Το μεν ανατολικό τμήμα αδυνατούσε να υπερασπισθεί τον ελλαδικό χώρο λόγω των νέων ουνγκικών επι-

της είχε κάθε δυνατότητα να έρχεται σε σύγκρουση με την αυλή της Ρώμης, όπου κυριαρχούσε ο Στηλίων. Άλλωστε ο Ευτρόπιος στη προσπάθειά του να αποδυναμώσει ολοκληρωτικά τον Στηλίων και να τον αποτρέψει από επεμβάσεις στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας²¹, όχι μόνον συμμάχησε με τον Αλάρικο απονέμοντάς του τον τίτλο του στρατηλάτη του Ιλλυρικού αλλά και συνωμότησε με τον κόμητα της Αφρικής²² εναντίον της Ρώμης. Οι ενέργειες αυτές του Ευτροπίου, που αποσκοπούσαν κυρίως στην απόσπαση των εξαιρετικά πλουσίων επαρχιών της Αφρικής, – επικεφαλής των οποίων ευρίσκετο ο Γίλδων – από το δυτικό τμήμα, προκάλεσαν στον Στηλίων και κατά συνέπεια στη Δύση σοβαρότατα προβλήματα²³.

Και πράγματι η αποστασία της Αφρικής επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Καθώς ο Στηλίων αντιμετώπιζε πλέον ανοικτή κρίση στην Ιταλία λόγω των περικοπών της αποστολής σιτηρών από την Αφρική, αναγκάστηκε να αντιδράσει άμεσα στην προκλητική πολιτική του Γίλδωνα. Προς το τέλος του φθινοπώρου του 397 η Σύγκλητος χαρακτήρισε την πράξη του Γίλδωνα ως προδοσία και προέγραψε τον ίδιο ως εχθρό του ρωμαϊκού κράτους (*hostis publicus*²⁴). Ο Γίλδων με τη σειρά του αναστέλλει τις αποστολές σιτηρών στην Ρώμη και η Ρώμη αναγκάζεται να εισάγει σιτηρά από την Γαλατία και την Ισπανία²⁵. Αίφνης κατά την άνοιξη του 398 ο Στηλίων καταστέλλει την ανταρσία στην Αφρική²⁶ και

δρομών στη Μ. Ασία και Θράκη, το δε δυτικό από την άλλη πλευρά επεδείκνυε ανάλογη αδράνεια λόγω της δραστηριότητας των Μαρκομάννων στο σύνορο του άνω Δούναβη (396) (Λουγγής, "Ανατολικό Χριστιανικό Κράτος", *IEE Z'*, 96).

21. Η μεγάλη αδυναμία του Ευτροπίου, που τον εμπόδιζε να χειραφετηθεί τελείως από τον Στηλίων, ήταν η έλλειψη αφοσιωμένων στρατιωτικών δυνάμεων.

22. Όταν συγκεκριμένα το 397 ο Στηλίων θέλησε να κινηθεί κατά του Γίλδωνα, ο Γίλδων αναγνώρισε τον Αρκαδίο και ενέταξε την Αφρική στο ανατολικό τμήμα, γεγονός που έγινε αποδεκτό με μεγάλη ικανοποίηση από τον Ευτρόπιο [Zosim. V11, 2 (= F. Paschoud, *Zosime Histoire Nouvelle*, Tome III, 1re partie (Livre V), Paris 1986). – Oros. VII, 36, 2. – Claud. *De bell. Gild.* 258, 279· *In Eutr.* I 399· *De cons. Stil* I 271]. Διατάγματα εν συνεχεία του Αρκαδίου απαγόρευσαν την ανάληψη πολεμικών επιχειρήσεων κατά του Γίλδωνα (Claud. *De cons. Stil.* I 277).

23. Πληροφορούμεθα για σιτοδεία, ταραχές και λεηλασίες σε βάρος των ευγενών Ρωμαίων, γεγονότα εν ολίγοις που ενέτειναν την έκδηλη δυσαρέσκεια των τελευταίων κατά του Βανδήλου στρατηλάτη Στηλίων, στον οποίο καταλόγιζαν επιπλέον και την ευθύνη για την επιδείνωση των σχέσεων με το αδελφό κράτος της Ανατολής.

24. Dessau 795 (= Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin 1892-1916). – Symm. *Ep.* IV, 5. – Claud. *De cons. Stil.* I 327· III 86.

25. Οκτώβριο / Νοέμβριο 397 (Claud. *De cons. Stil.* I 307· II 392· III 91· *In Eutr.* I 402).

26. Επιβάλλοντας ο Στηλίων επαχθέστατη φορολογία [Symm. *Ep.* VI, 58, 2, 64. – Πρβλ. Seeck, *Gildo*, *RE* VII (1), 1362] συγκροτεί ισχυρότατες δυνάμεις (Claud. *De cons.*

αίρει την κατάσταση ομηρίας στην οποία είχε περιπέσει η Ρώμη εξαιτίας της αποστασίας και των περικοπών των αποστολών σιτηρών.

II. (2) Μέθοδοι επιβολής: Δημόσιες δίκες και δημεύσεις περιουσιών.

Τα προαναφερθέντα γεγονότα σκιαγραφούν το ευρύτερο πλαίσιο των εξωτερικών πολιτικών εξελίξεων, μέσω των οποίων ενισχύθηκε η πολιτική και η στρατιωτική θέση του Γίλδωνα στην Αφρική. Όσον αφορά τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, ο Κλαυδιανός²⁷ αναφέρεται σε φόνους και

Stil. I 306, 315), τις οποίες κατ' αρχάς έχει σε επιφυλακή (*Claud. De cons. Stil* I 333, 364· *De bell. Gild.* 9). Αντ' αυτού στέλνει μία μικρή δύναμη μίας Λεγεώνας και έξι βοηθητικών σωμάτων (*Claud. De bell. Gild.* 418), συνολικά 5000 άντρες (*Oros.* VII, 36, 6) υπό την ηγεσία του Μασκέζελου [*Claud. De bell. Gild.* 411. – *Oros.* VII, 36. – *Zosim.* V, 11, 3]. Στον ποταμό Αρδάλιο ανάμεσα στη Θεβέστη και στην Αμμαντέρα όπου τα αντίπαλα στρατεύματα συναντώνται (*Oros.* VII, 36, 6) η μάχη κρίνεται υπέρ του δυτικού ρωμαϊκού κράτους και ο Γίλδωνας συλλαμβάνεται από τους αντιπάλους του στην προσπάθεια διαφυγής του (*Claud. De cons. Stil.* I 358· II 211· *In Eutr.* I 410· *II praef.* 70· *De VI cons. Hon.* 382· *De bell. Gild.* 12. – *Oros.* VII 36, 11).

Ο Μασκέζελος πάντως πρέπει να απέπλευσε από την Πίζα τον Φεβρουάριο του 398 ο δε Γίλδωνας να ηττήθηκε τον Απρίλιο ή Μάιο του 398 (βλ. T. D. Barnes, "An Anachronism in Claudian", *Historia* 27 (1978), 498-499). Στις 31 Ιουλίου 398 πληροφορούμεθα ότι στραγγαλίστηκε (*Oros.* VII, 36, 11, 12. – *Claud. De cons. Stil.* II 258) άν και η εκδοχή αυτή στηρίχτηκε σε αμφισβητούμενες μαρτυρίες (*Zosim.* V, 11,4).

Σύμφωνα με τον Ορόσιο ο ρωμαϊκός στρατός καθυστέρησε επί τρεις ημέρες να κινηθεί εναντίον των στρατευμάτων του Γίλδωνα, εξαιτίας ενός ονείρου που είδε ο Μασκέζελος. Στο όνειρο αυτό ο άγιος Αμβρόσιος συνιστούσε στα ρωμαϊκά στρατεύματα να περιμένουν την κατάλληλη στιγμή. Η ιστορική αλήθεια όμως είναι ότι ο Μασκέζελος φρόντισε να εκμεταλλευτεί το χρονικό αυτό διάστημα εκφέροντας *pia pacis verba*, που είχαν ως φαίνεται μεγάλο αντίκτυπο στις γραμμές του εχθρού. Δωροδοκώντας τέλος τους αρχηγούς των αντιπάλων επέτυχε να υπονομεύσει το αξιόμαχο του στρατού του Γίλδωνα. (βλ. H.-J. Diesner, "Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theveste", *Klio* 40, 1962, 178-186 ειδικότερα 183. – Πρβλ. E. Demougeot, *De l'unité à la division de l'Empire romain*, (395-410), Paris 1951, 185. – Kotula, "Aufstand", 170.

27. Βλ. Seeck, "Gildo", *RE* VII (1), 1361 (*Claud. De bell. Gild.* 165· 171· 181· 199). Ο Γίλδων ακόμα και έναντι του αδελφού του Μασκέζελου φέρθηκε με ανόσιο τρόπο, όταν διέταξε την θανάτωση των δύο υιών του και εν συνεχεία απαγόρευσε την ταφή των νεκρών (*Oros.* VII, 36,4. – *Claud. De bell. Gild.* 390, 412. – *Zosim.* V, 11, 3). Παρόλο που ο Κλαυδιανός αποτελεί την βασικότερη ιστορική πηγή για τα συγκεκριμένα γεγονότα, γεγονός παραμένει ότι δεν είναι αξιόπιστος, καθώς στην προσπάθειά του να αποθεώσει τον Στηλίχωνα, αμαυρώνει, ίσως υπερβολικά, την φήμη του κόμητα της Αφρικής. Το ότι ως ιστορική πηγή είναι αναξιόπιστος, προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι, ενώ πρόθεση του ήταν να γράψει το *bellum Gildonicum* σε δύο βιβλία, με τη δημοσίευση του πρώτου του βιβλίου στο Μιλάνο έκρινε σκόπιμο να μην προχωρήσει στην συγγραφή του δεύτερου βιβλίου. Το γεγονός αυτό συμπίπτει με την περίοδο, κατά την οποία ο νικητής στο πόλεμο κατά του Γίλδωνα Μασκέζελος έπεσε σε δυσμένεια και κρίθηκε σκόπιμο να παραμεριστεί από τον Στηλίχωνα.

εξορίες των οικονομικά ισχυρών πολιτικών αντιπάλων του κόμητα της Αφρικής και σε βιαιοπραγίες κατά των οικογενειών των θυμάτων²⁸. Εξάλλου από τις ιστορικές πηγές προκύπτει ότι ο Γίλδων κατά κανόνα ιδιοποιείτο τις περιουσίες των πολιτικών του αντιπάλων²⁹ θέτοντας σε ενέργεια διαδικασίες δημοσίων δικών³⁰.

Σύμφωνα ειδικότερα με το ρωμαϊκό δίκαιο, εάν ο καταδικασθείς για κεφαλικό έγκλημα³¹ ανήκε στην τάξη των εντίμων (*honestiores*)³², η ποινή που επεβάλλετο ήταν η αφαίρεση της ρωμαϊκής πολιτείας (*deportatio*)³³. Το γεγονός αυτό επέφερε αυτοδικαίως και τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των καταδικασθέντων³⁴. Αξιοσημείωτο δε είναι ότι, ενώ πρωταρχικά με τη μέθοδο της επιβολής της ποινής της *deportatio* αντιμετώπιζονταν οι πολιτικοί αντίπαλοι, εν καιρώ απετέλεσε γενικότερη μέθοδο απομάκρυνσης επιφανών πολιτικών ατόμων, τα οποία λόγω θέσης και πλούτου είχαν καταστεί ύποπτα για την ισχύουσα τάξη³⁵. Όσον αφορά

28. Ειδικότερα, όσον αφορά τις γυναίκες των θυμάτων του οι μαρτυρίες αναφέρονται σε σωρεία βιασμών. Εν συνεχεία παραχωρούνταν στους αρχηγούς των συμμάχων αφρικανικών φύλων εν είδει δώρου (Claud. *De bell. Gild.* 166, 182, 446).

29. Κατ' εξαίρεση μόνο στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο Γίλδωνας αδυνατούσε να εξαγγείλει δημόσια καταδίκη, εξόντωνε τους πολιτικούς του αντιπάλους δηλητηριάζοντάς τους (Claud. *De bell. Gild.* 171, 181)

30. Claud. *De bell. Gild.* 171, 181. – D. 48. 1. 1.

31. Πρβλ. D. 48. 1. 2· 48. 19. 2· 48. 4. 2.

32. *Pauli sent.* 1, 21, 4· 5, 19. [= *Pauli Sententiae Receptae, FIRA II*]. – *Coll. leg. Mos.* VIII 4. 5· XII 5, 1 [= *Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum FIRA II* 541]. – D. 48. 22. 6. 1.

33. D. 48. 22. 6: *Intra poenas est etiam insulae deportatio, quae poena adimit civitatem Romanam.* – Πρβλ. D. 48. 8. 3. 5. – Βλ. επίσης Τουρτόγλου, Φονικό 27 (= Μ. Τουρτόγλου, *Το Φονικό και η αποζημίωσις του παθόντος (Βυζάντιο-Τουρκοκρατία)*, Αθήνα 1960, 27).

34. Βάσει του νόμου του Τιβερίου του έτους 23 με την *deportatio* δημευόταν ολόκληρη η περιουσία του καταδικασθέντος, ο οποίος στερείτο και της ρωμαϊκής πολιτείας [Mommsen, *Strafrecht* 1010 (= Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899)]. – Pl. *Ep.* 4. 11, 13 (= A. M. Guillemin, *Pline le Jeune, Lettres II (IV-VI)*, Paris 1962)]. – *Pauli sent.* 5, 23. 11, 13. 18. και 5, 25. 2. – D. 28. 1. 8. 1· 48. 13. 3· 48. 22. 14. 1· 48. 22. 15· 48. 22. 18. 1. – C.J. 9. 47. 8). – Πρβλ. D. 48. 13. 3· 48. 20· 48. 22. 15· 48. 20. 7 και C.J. 9. 49. 2. (πρόκειται για νόμους, οι οποίοι αφορούν στα αγαθά, που απέκτησε ο *peregrinus sive civitate* από την καταδίκη του έως τον θάνατό του). Με τη Νεαρά 134 η δήμευση επί κεφαλικών εγκλημάτων καταργήθηκε και διατηρήθηκε εξαιρετικά μόνον σε περίπτωση εγκλημάτων καθοσιώσεως. Κατά τον Τουρτόγλου, Φονικό, 50-51 η δήμευση ειδικότερα της περιουσίας του φονέα συνέχιζε να εφαρμόζεται παρά τις αντιθέτους διατάξεις της Νεαράς 134, η οποία φαίνεται ότι περιήλθε σε αχρησία. Και τούτο, γιατί οι καταχρήσεις των αρχόντων δεν μειώθηκαν καθόλου.

35. Kleinfeller, "Deportatio in insulam" *RE* V(1), 231-233. – Στηριζόμενος ο Mommsen, *Strafrecht* 542 στον Τάχιτο [*addito maiestatis crimine, quod tum omnium accusationum*]

ειδικά στο έγκλημα καθοσιώσεως³⁶ θα πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά την περίοδο πλέον των αυτοκρατόρων Αρκαδίου και Ονωρίου η ποινή του θανάτου επεβάλλετο αδιακρίτως επί εντίμων και ευτελών³⁷. Αναγκαίο δε επακολούθημα ήταν και η δήμευση της περιουσίας του καταδικασθέντος³⁸.

Από όσα προαναφέρθηκαν μπορεί βάσιμα να υποτεθεί, ότι ο Γίλδων έκανε ευρύτατη χρήση της διαδικασίας δίωξης των πολιτικών του αντιπάλων –οι οποίοι, ανήκαν στην τάξη των *honestiores*– για τέλεση εγκλημάτων καθοσιώσεως. Σε περίπτωση δε επιβολής της ποινής του θανάτου ακολουθούσε η δήμευση της περιουσίας του καταδικασθέντος.

II. (3) Αρμοδιότητες του Γίλδωνα.

Με ποία όμως ιδιότητα ο Γίλδων ως *comes Africae* επέβαλλε την ποινή της δήμευσης; Στο ρωμαϊκό δίκαιο η αρμοδιότητα για την επιβολή της ποινής της *deportatio in insulam* ανήκε στον *praefectus praetorio* και βάσει ειδικής αδείας από τον αυτοκράτορα και στον *praefecus urbi* (D. 48. 22. 6.

complementum erat Tac. Ann. III 38,1 (= E. Koestermann, Cornelius Tacitus Annalen, Bd. I, (Buch 1-3), Heidelberg 1963)] ισχυρίστηκε ότι μπορούσαν να επικαλούνται καταχρηστικά και αδιάκριτα το *crimen maiestatis* και τούτο, λόγω της νομικής του ασάφειας. Ο Τάκιτος όμως δεν έκανε πλήρη παράθεση των στοιχείων που διέθετε. Τα στοιχεία που επικαλείται δεν επαρκούν για να στοιχειοθετήσουν αυτή την άποψη.

36. Βλ. D. 48. 4. 1. 1: *Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur.*

37. D. 48. 4.11: *perduellionis reus hostili animo adversus rempublicam vel principem animatus.* – Πρβλ. C.J. 9. 8. 5 (Αρκάδιος καὶ Ὀνώριος): *Quisquis cum militibus vel privatis, barbaris etiam scelestam inierit factionem aut factionis ipsius suscepit sacramenta vel dederit, de nece etiam virorum illustrium qui consiliis et consistorio nostro intersunt senatorum etiam (nam et ipsi pars corporis nostri sunt), cuiuslibet posremo qui nobis militat cogitarit (eadem enim severitate voluntatem sceleris qua effectum puniri iura voluerunt), ipse quidem utpote maiestatis reus gladio feriat, bonis eius omnibus fisco nostro addictis).* – Πρβλ. D. 48. 4. 3: *Lex duodecim tabularum iubet eum, qui hostem concitaverit quive civem hosti tradiderit, capite puniri.*

38. Βλ. Τουρτόγλου, Φονικό, 21: "Επί εγκλημάτων καθοσιώσεως ουδεμίαν ήσκει επιρροήν το αποτέλεσμα επιβαλλομένης της πλήρους ποινής τετελεσμένου εγκλήματος, ήτοι θανάτου και δημεύσεως" (D. 48. 4. 1= B. 60. 36. 1). – Πρβλ. C.J. 9. 8. 5: *bonis eius omnibus fisco nostro addictis.* – Επί εγκλήματος καθοσιώσεως τα παιδιά στερούνταν των κληρονομικών τους δικαιωμάτων: βλ. C.Th. 9. 42. 6 (396) = C.J. 9. 49. 10: ... *Excepta sola maiestatis quaestione: quam si quis sacrilego animo adsumpserit, iuste poenam ad suos etiam posteros mittit.* – Πρβλ. *Lex Quisguis* 397 (C.J. 9. 8. 5), όπου απαγορεύετο στους υιούς των καταδικασθέντων για έγκλημα καθοσιώσεως όχι μόνον να διεκδικήσουν ένα μέρος από την περιουσία του πατέρα τους αλλά και να κληρονομήσουν από αλλού. Αντιθέτως η διάταξη C.J. 9. 8. 5 επιτρέπει στις κόρες να διεκδικήσουν το ένα τέταρο από τα περιουσιακά στοιχεία της μητέρας.

1· 1. 12.1.3). Τούτο σήμαινε ότι αμέσως με την έκδοση της απόφασης από τον έπαρχο εθεωρείτο ότι ο καταδικασθείς απέβαλε την πολιτεία (D. 48. 19. 2. 1). Αντιθέτως ο διοικητής επαρχίας ήταν αναρμόδιος να επιβάλλει την ποινή της *deportatio* (*praesidem enim deportare non possit*)³⁹.

Ως *comes Africae* ο Γίλδων έφερε το τιμητικό αξίωμα του *vir perfectissimus*⁴⁰ και ως στρατηλάτης του *comes primi ordinis*⁴¹. Ήταν συγκλητικός και *vir clarissimus*⁴² σύμφωνα με την Διοκλητιάνεια ιεραρχία των αξιωμάτων, *vir spectabilis*⁴³ σύμφωνα με την ιεράρχηση του Βαλεντινιανού Ι. και ισότιμος, όπως προκύπτει από την ιεραρχική σειρά των αξιωμάτων στη *Notitia dignitatum*, του *vicarius*⁴⁴. Με το ασυνήθιστο για τα ρωμαϊκά δεδομένα αξίωμα του *comes et magister utriusque militiae*, που κέρδισε ο Γίλδων, όταν αναδείχθηκε στον αγώνα κατά του Μαξεντίου και του Ευγενίου, έγινε *vir illustris* και ισότιμος ιεραρχικά με τον *praefectus praetorio*⁴⁵. Παρά το γεγονός ότι στην Αφρική, —όπου η λίστα των *vicarii* και *proconsules* μας παραδίδεται σχεδόν πλήρης—, μαρτυρούνται μόνο δύο κόμητες⁴⁶ αδιαμφισβήτητο παραμένει ότι επρόκειτο για ένα αξίωμα με υπεραυξημένες αρμοδιότητες. Άλλωστε η Αφρική ήταν στρατιωτική επαρχία και ο κόμης Αφρικής αρμόδιος για την διοίκηση ουσιαστικά ολόκληρης της διοικήσεως Αφρικής⁴⁷.

39. Ο *praeses provinciae* μπορούσε μόνον κατόπιν εγκρίσεως από τον αυτοκράτορα να επιβάλλει την ποινή της *deportatio* στον καταδικασθέντα (D. 48. 22. 6. 1). Όταν οι διοικητές έκριναν ότι κάποιος έπρεπε να περιορισθεί σε νησί (*in insulam deportandum putent*), ώφειλαν αυτό να το αναφέρουν στον αυτοκράτορα κατονομάζοντας εκείνον, ο οποίος έπρεπε να περιορισθεί στοιχειοθετώντας την κατηγορία. Ο αυτοκράτορας εκτιμούσε εν συνέχεια την κατάσταση και διεμόρφωνε άποψη, όσον αφορά στην αποδοχή ή όχι της προτάσεως του διοικητή (D. 48. 22. 6. 1). Κατά τάλλα, όσοι διοικούσαν ολόκληρες επαρχίες είχαν δικαίωμα ξίφους, και επέβαλαν την ποινή του μεταλλείου (D. 1. 18. 6. 8).

40. *Ephem. epigr.* V 752 (*Ephemeris Erigraphica, Corporis Inscriptionum Latinarum Supplementum, edita iussu Instituti archaeologici Romani Berolini*, 1, 1872-9, 1903, 1913).

41. *CIL* VIII 10937 [= *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Preuß. Akad. Berlin, XVI 1862-1959].

42. *CIL* VIII 10937. — *C.Th.* 11. 17. 3.

43. *C.Th.* 16. 2. 31. — *Occ.* VII 140. 179. XXV 19. 37.

44. Η θεσμοθέτηση των διοικήσεων και κατά συνέπεια του αξιώματος των *vicarii*, οι οποίοι τέθηκαν επικεφαλής των περιφερειών αυτών, αποδυνάμωσε το αξίωμα του *praefectus praetorio*. Η δικαστική δικαιοδοσία των *vicarii* εκτείνεται σε όλη την επικράτεια της διοικήσεως. Επί των δικαστικών αποφάσεών τους δε μπορούσε κανείς να ασκήσει έφεση ενώπιον του αυτοκράτορα. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι οι δικαστικές τους αρμοδιότητες ήταν ανάλογες εκείνων του *praefectus praetorio* (W. Enßlin, "Praefectus praetorio", *RE* XXII, 2427).

45. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 638.

46. *C.Th.* 12. 1. 15. — *Monumenta vetera ad Donatistarum Historiam Pertinentia* (Idus Martii Sermo de Passione ss Donati et Advocati, PL 8, 753.

47. *CIL* VI 1674. — Seeck, "Comites", *RE* IV(1), 663. — Πρβλ. *Nov. Just.* 31, όπου ο Ν

Από τους *comites provinciorum*⁴⁸, μόνον ο *comes Orientis* εξελίχθηκε σε σταθερό τίτλο και αυτό, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η απειλή της αίρεσης των Αρείων στην Ανατολή. Διέμενε στην Αντιόχεια και εκτελούσε χρέη *praefectus urbi*⁴⁹. Ειδικότερα δε ο τίτλος του *comes Orientis Aegypti et Mesopotamiae* (Dessau *ILS* 1231, 1237) απαντά για πρώτη φορά το 340 κατά την διάρκεια του πολέμου του Κωνσταντίου κατά των Περσών. Προφανώς ήταν οι ανάγκες του πολέμου που ανάγκασαν την κεντρική εξουσία να ενώσει την Αίγυπτο (αποκλειστικό σιτοβολώνα του ανατολικού τμήματος) με την Ανατολή υπό την διοίκηση ενός αξιωματούχου με υπεραυξημένες αρμοδιότητες⁵⁰. Η κεντρική εξουσία του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους θεώρησε κατά την περίοδο εκείνη (340) απαραίτητη την συγκέντρωση υπεραυξημένων αρμοδιοτήτων στα χέρια ενός αξιωματούχου ώστε να σταθεροποιηθεί η ειρήνη σε μία νευραλγική περιφέρεια για την αυτοκρατορία, όπως η Καππαδοκία στην Ανατολή.

Το 363/4 πληροφορούμεθα ότι *comes Africae*⁵¹ ήταν ο *Romanus* (364-374), το όνομά του οποίου συγκαταλέγεται στους διώκτες των Δονατιστών⁵². Οι Δονατιστές αποτελούσαν μία ισχυρότατη αίρεση στην Αφρική, που έθετε σε κίνδυνο τη θέση της εκκλησίας της Αφρικής, το δε πρόβλημα ήταν ήδη οξύ από την εποχή του *Romanus*. Πιθανώτατα και ο Θεοδόσιος να αποσκοπούσε σε μία γενικότερη ισχυροποίηση της θέσης του κόμητα της Αφρικής προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι Δονατιστές⁵³. Και πολύ πιθανόν να ήθελε να θεσπίσει κατά το πρότυπο του αξιώματος του *comes Orientis*⁵⁴ ένα ανάλογο αξίωμα με υπεραυξημένες αρμοδιότητες

comes Armeniae tertia έχει ποινική δικαιοδοσία για κάθε άτομο *sive privata sive militaris sive tamiaca* (His, Domänen, 31).

48. *C.Th.* 1. 16. 6 και 7 (*comites qui per provincias constituti sunt*).

49. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 660.

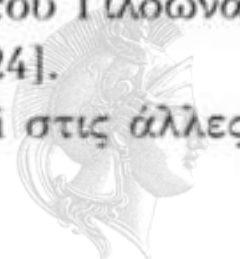
50. Το γεγονός ότι αναφέρεται ξεχωριστά και η Μεσοποταμία, η οποία συνήθως αποτελούσε τμήμα της Ανατολής οφείλεται κατ' εξοχήν στα πολιτικά γεγονότα της περιόδου αυτής και ειδικότερα στο ότι το διάστημα εκείνο η Μεσοποταμία αποτελούσε το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων με ανάγκες ιδιαίτερης διοικητικής οργάνωσης (Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 660).

51. *Amm.* XXVIII 6. 5 *praesidium imploravere Romani comitis per Africam recens provecti* ("Romanus", *PLRE* I, 1768).

52. *Aug. c. Litt. Petil.*, III 25. 29 (= *Augustine, contra Litteras Petiliani*, *PL* 43, 245-391). – Μάλλον πρόκειται για το ίδιο άτομο που έλαβε αντίγραφο του *C.Th.* 16. 6. 1 (373 Φεβρ. 20): *ne sanctum Baptisma interetur*. Η συγκεκριμένη διάταξη απευθύνεται πρωταρχικά στον *Iulianum proconsulem Africae*.

53. Άλλωστε μετά την απονομή του τίτλου του *comes et magister utriusque militiae* σε αυτόν για τις υπηρεσίες του κατά του Μαξεντίου (388) ο Θεοδόσιος Α' πάντρεψε τον *Nebridius* (γιό της αδελφής της γυναίκας του *Flaccila*) με την *Salvina*, κόρη του Γύλδωνα [*Hieron. Ep.* 79, 2 (*ad Salvina*), (= *Sancti Eusebii Hieronymi Epistolae*, *PL* 22, 724)].

54. Ο *comes Orientis* εκτελούσε τα καθήκοντα, που ασκούσαν οι *vicarii* στις άλλες

στην Αφρική, προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την αίρεση αυτή. Άλλωστε η εγκατάσταση αξιωματούχου με υπεραυξημένες αρμοδιότητες στη διοίκηση της Αφρικής κατά το πρότυπο του *comes Orientis* θα ήταν απαραίτητη και για έναν άλλο λόγο. Και τούτο προκειμένου να εξασφαλισθεί ο επισιτισμός των στρατευμάτων σε περιόδους στρατιωτικών επιχειρήσεων στο δυτικό θέατρο πολέμου, – καθώς η Αφρική, όπως αναφέρθηκε, ήταν κατ' αναλογία προς την Αίγυπτο ο σιτοβολώνας της Δύσης. Η κοινωνία του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας όμως κατά το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα κατέρρεε και οι κόμητες της Αφρικής ήταν χαρακτηριστικά παραδείγματα της σήψης που επικρατούσε στη δημόσια ζωή της αυτοκρατορίας. Δωροδοκίες, εξαγορές, εκβιασμοί ήσαν συνήθεις μέθοδοι διαφθοράς των δημοσίων λειτουργών και οι κόμητες της Αφρικής τις χρησιμοποιούσαν κατ' εξακολούθηση. Άλλωστε όταν ο *Romanus* κατηγορήθηκε για αδιαφορία για τις επιδρομές των Αυσουριανών στα περίχωρα της Λέπτιδας και στην ίδια την Τρίπολη κατόρθωσε με τα μέσα που διέθετε στην αυτοκρατορική αυλή όχι μόνον να δωροδοκήσει τον απεσταλμένο της αυλής αλλά και να διορισθεί ο ίδιος ελεγκτής της υποθέσεώς του⁵⁵. Και μόνον το γεγονός αυτό αποδεικνύει την ουσιαστική δύναμη που διέθετε. Με τη σειρά του ο Γίλδων στα πλαίσια μιάς γενικότερης διαδικασίας ανεξαρτητοποίησης από την Ρώμη ευνόησε τους Δονατιστές⁵⁶, οι οποίοι απετέλεσαν έκτοτε την κυρίαρχη εκκλησία στην Αφρική⁵⁷.

Το ότι το όλο ζήτημα του *comes Africae* εξετάζεται κατ' αναλογίαν προς το ζήτημα του *comes Orientis* οφείλεται και σε μία άλλη παράμετρο. Με την πτώση του Γίλδωνα (397) η *comitiva Africae* επανήλθε όπως θα δούμε στην παλαιά της μορφή (*C.Th.* 16. 2. 31. 11. 17. 31. 9. 42. 18). Για την διαχείριση του αυτοκρατορικού όμως *patrimonium* δεν είχε θεσπισθεί συγκεκριμένο αξίωμα. Κατά το υπόδειγμα όμως του *comes divinarum domorum per Cappadociam* (379), που αφορούσε στη διαχείριση των αυτοκρατορικών κτημάτων στην Ανατολή, θεσπίσθηκε ένα αντίστοιχο αξίωμα για την διαχείριση της αυτοκρατορικής περιουσίας στην Αφρική⁵⁸.

διοικήσεις (*dioceses*) [βλ. Seeck, "Comites", *RE* IV, 660 (*C.Th.* 9. 40. 15. 11. 30. 16 και 30)], και έφερε τον ίδιο τιμητικό τίτλο με αυτούς (*vir spectabilis*) βάσει της λίστας του Βαλεντινιανού I [occ. XXII 17. 33. – *C.Th.* 8. 7. 21. – *C.J.* 3. 13. 4]. Ιεραρχικά όμως κατατάσσεται σε υψηλότερη θέση από αυτούς (*C.Th.* 6. 10. 3) και ανήκε στην ίδια τάξη με τους *proconsules*.

55. Αθανασιάδη – Fowden, "Μέγας Αιών", *IEE Z'*, 74.

56. Το ζήτημα της στάσης του Γίλδωνα έναντι των Δονατιστών επιλύθηκε ικανοποιητικά από τον E. Tengström, *Donatisten und Katholiken*, Göteborg 1964, 84-90.

57. Seeck, *Untergang*, 349 (= O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, (I-VI), Berlin 1901-1921, III).

58. *Comes Gildoniaci Patrimonii* (Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 654).

Κατ' αναλογίαν λοιπόν προς τον *comes Orientis*, ο οποίος από τα μέσα του 4ου αιώνα διέμενε στην Αντιόχεια και εκτελούσε χρέη *praefectus urbi*⁵⁹, θεωρούμε ότι και ο κόμης Αφρικής με την εγκαθίδρυση του κράτους βίας διοικούσε καθ' υπέρβασιν και την πόλη της Καρχηδόνας. Μάλιστα η διαφορά του *comes Orientis* και κατ' αναλογίαν πιθανόν του *comes Africae*, όσον αφορά στα καθήκοντά του ως επάρχου πόλεως, από τους επάρχους Ρώμης και Κωνσταντινουπόλεως έγκειτο στο γεγονός ότι η εξουσία του πρώτου υπερέβαινε τα όρια της πόλης⁶⁰ και ασκείτο σε όλες τις επαρχίες της διοικήσεως, όπου ήταν επικεφαλής. Όπως επομένως τα εγκλήματα της διοικήσεως Ανατολής υπάγονταν στην δικαιοδοσία του πολιάρχου Αντιοχείας⁶¹ έτσι πιθανότατα και όλα τα εγκλήματα της διοικήσεως Αφρικής να υπάγονταν στον κόμητα Αφρικής.

Σύμφωνα δε με τον Λιβάνιο⁶² μία άλλη αρμοδιότητα του επάρχου της πόλεως ήταν η διάθεση φτηνού ψωμιού, ώστε να αποφεύγονται οι αναταραχές⁶³. Ειδικότερα, όσον αφορά την Αφρική⁶⁴ δεν υπάρχουν μαρτυρίες για εξεγέρσεις των κατώτερων κοινωνικά στρωμάτων στην πόλη της Καρχηδόνας. Η δυσσαρέσκεια αφορούσε το ανώτατο κοινωνικό στρώμα του εκρωμαϊσμένου πληθυσμού των μεγαλοιδιοκτητών. Άλλωστε ο Γίλδων κατακρατώντας τις αποστολές σιτηρών στη Ρώμη μπορούσε εύκολα να διαθέτει φθηνό ψωμί στην πόλη της Καρχηδόνας. Το γεγονός αυτό καθ' εαυτό υποδεικνύει την ανάμιξη του Γίλδωνα σε αρμοδιότητες άλλων αξιωματούχων.

Από όσα προαναφέρθηκαν θα μπορούσε βασίμως να διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο Γίλδων είχε την δυνατότητα έστω και καθ' υπέρβασιν των αρμοδιοτήτων του και κατ' αναλογίαν πιθανόν προς τις αρμοδιότητες του *comes Orientis*, να δημεύει τις περιουσίες των πολιτικών του αντιπάλων. Μάλιστα στο βαθμό που οι πληροφορίες για την κακοδιοίκηση της Αφρι-

59. Seeck, "Comites", RE IV (1), 660.

60. D. 1. 12. 3: *Praefectus urbi cum terminos urbis exierit, potestatem non habet*.

61. D. 1. 12. 1: *Omnia omnino crimina praefectura urbis sibi vindicavit, nec tantum ea, quae intra urbem admittuntur, verum ea quoque, quae extra urbem intra Italiam, epistula divi Severi ad fabium Cilonem praefectum urbi missa declaratur*.

62. Lib. Or. I, 205, 206: ... αἱ τιμαὶ δὲ τοῖς ἄρτοις ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦκον. Φιλάγγριος δὲ (ὑπαρχος διοικήσεως Ποντικῆς), ἀνὴρ ἐνδοξότατος ἐπὶ τὸν μείζω θρόνον ἦκων, κρείττω μὲν οὐκ ἔχων τὰ πράγματα ποιῆσαι, ἀγαπῶν δέ, εἰ μὴ φαυλότερα, παρεχάλει μὲν τὸ τῶν σιτοποιῶν ἔθνος εἶναι δικαιοτέρους (= R. Foerster, *Libanii Opera, Orationes, I-V*, Hildesheim 1963).

63. Seeck, "Comites", RE IV (1), 660.

64. Στην Αφρική μαρτυρείται το έτος 314 ένας *praefectus annonae* (C.Th. 11. 30. 4), ο οποίος υπαγόταν είτε στην δικαιοδοσία του *praefectus praetorio* είτε του *vicarius Africae* [Βλ. Karayannopulos, *Finanzwesen*, 108 (= J. Karayannopulos, *Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*, München 1958).

κής δεν έφθαναν στην αυλή του αυτοκράτορα και ο ίδιος ο Γίλδων προωθείτο στην διοικητική ιεραρχία λόγω των υπηρεσιών του προς τον αυτοκράτορα, όπως στον πόλεμο κατά του Μαξίμου και Ευγενίου, έχουμε βάσιμους λόγους να θεωρούμε ότι οι υπεραυξημένες αρμοδιότητές του δεν αποκτήθηκαν ερήμην της αυλής. Άλλωστε το γεγονός ότι ήταν διοικητής στρατιωτικής επαρχίας και ισότιμος ιεραρχικά με τον *praefectus praetorio*⁶⁵, τον νομιμοποιούσε να απαγγέλει κατηγορίες για εγκλήματα καθοσιώσεως εναντίον των πολιτικών του αντιπάλων, τα οποία συνεπάγονταν και την αφαίρεση της περιουσίας με τη δήμευση που επακολουθούσε αυτοδικαίως τη καταδίκη για έγκλημα καθοσιώσεως. Όσον αφορά δε τις συζύγους των καταδικασθέντων πολιτικών του αντιπάλων οι ιστορικές πηγές παρέχουν πληροφορίες περί παραχώρησής τους από τον Γίλδωνα σε Μαυριτανούς ηγέτες σε κατάσταση δουλείας. Από εκεί και ύστερα η δήμευση της περιουσίας τους επέρχετο αυτοδικαίως αφού με την παραχώρησή τους στους Μαυριτανούς από ελεύθερες περιήρχοντο σε κατάσταση δουλείας⁶⁶. Άλλωστε έως το 396 μ.Χ. η ποινή της *publicatio bonorum* επί της περιουσίας του συζύγου μπορούσε ενίοτε να επεκταθεί και επί της περιουσίας της γυναίκας⁶⁷.

II. (4) Το εύρος των εδαφικών κτήσεων του Γίλδωνα.

Και ενώ οι πηγές δεν φείδονται μαρτυριών για την τυραννική διοίκηση της Αφρικής επί Γίλδωνος τα όρια της περιουσίας του δεν μπορούν με σαφήνεια να προσδιοριστούν καθώς στις επιγραφές της εποχής δεν γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένα τοπογραφικά στοιχεία. Μπορούμε όμως από τον συνδυασμό των στοιχείων, από τους νόμους που εκδόθηκαν και διευθετούσαν το θέμα των δημευμένων κτήσεων του Γίλδωνα να οριοθετήσουμε κατά προσέγγιση τις κτήσεις του. Η διάταξη του C.Th. 7. 8. 9 απευθύνεται στον *Sapidianus, vicarius Africae*⁶⁸ και δημοσιεύεται (*proposita*)

65. Στο σημείο αυτό οφείλει να επισημανθεί επίσης ότι, ενώ για την περίοδο κυριαρχίας του σφετεριστή Ευγενίου μαρτυρείται η παρουσία του Νικόμαχου Φλαβιανού ως *praefectus praetorio* από τη νίκη του Θεοδοσίου επί του σφετεριστή και ύστερα η θέσις του *pr. pr. Illyrici Italiae Africae* παραμένει κενή. Στη θέση του μαρτυρείται ένας *agens vicem praefecturae praetorio et urbi* [CIL X 1692 = Dessau 792. – C.Th. 2. 1. 8. 6 (395). – Βλ. W. Enßlin, "Praefectus Praetorio", RE XXII, 2440].

66. *Iure gentium* δια της αιχμαλωσίας η γυναίκα περιέπιπτε σε κατάσταση δουλείας (*capitis deminutio maxima* [Pfaff, "Servitus Poena", RE II (A), 2), 1831].

67. Plutarch. c. Gracch. 17 [= C. Lindskog – K. Ziegler, *Plutarchus, (Vitae Parallelae)*, I-IV, Leipzig 1914-39]. – Βλ. Mommsen, *Strafrecht*, 1010, σημ. 3.

68. Ως γνωστόν σύμφωνα με την *Notitia dignitatum* την *Dioecesis Africae* αποτελούσαν οι επαρχίες *Africa (Proconsularis)*, *Byzacium*, *Numidia*, *Tripolitana*, *Mauritania Caesariensis*.

στην Καρχηδόνα το 400. Δύο άλλοι νόμοι οι C.Th. 7. 8. 7 και C.Th. 10. 1. 16⁶⁹ απευθύνονται στους *proconsules*⁷⁰ – διοικητές της *Africa proconsularis*. Κατά πρώτον ο νόμος C.Th. 7. 8. 9, ο οποίος απευθύνεται στον *vicarius Africae*, αφορά στα ίδια θέματα που πραγματεύεται ο 7. 8. 7 και απευθύνεται στον *Pompeiano proconsuli Africae*. Κατά δεύτερον από τον συνδυασμό του 7. 8. 9 με τον 7. 8. 7 συνάγουμε, ότι η *Africa (Proconsularis)*, η οποία ήταν σε μεγάλο βαθμό αστικοποιημένη (*ut omnes domus in quibuslibet civitatibus sunt constitutae*)⁷¹, αποτελούσε και την πιο πλούσια και παραγωγική περιοχή της Αφρικής⁷². Συνάγουμε επομένως από τις πληροφορίες, που μας παρέχουν οι συγκεκριμένοι νόμοι ότι στην *Africa (Proconsularis)* υπήρξαν σαφώς κτήματα του Γίλδωνα.

Ο Kotula επιχειρεί να ερμηνεύσει το πρόβλημα της οριοθέτησης των *praedia Gildonis* με την τοπογραφία της μάχης στον ποταμό Αρτάλιο. Και τούτο διότι ο Γίλδωνας διάλεξε την περιοχή ανάμεσα στη Θεβέστη⁷³ και

Mauritania Sitifensis. Και ενώ η *Dioecesis Africae* υπήγετο στον *vicarius*, επικεφαλής της *Africa (Proconsularis)* ήταν ο *proconsul*.

69. Η διάταξη του C.Th. 10. 1. 16 [20. 11. 399 (Seeck)] απευθύνεται στον *Apollo-dorus (proconsul Africae)*. Κατά την άποψη του Burian, *Gildo und sein Aufstand*, 273 [= J. Burian, "Die einheimische Bevölkerung Nordafrikas in der Spätantike", στο F. Altheim, R. Stiehl, *Die Araber in der Alten Welt*, 5, 1, Berlin 1968, 251-277: *Gildo und sein Aufstand*], η φράση "*Omnium praediorum, quae rei nostrae adregata sunt*" συνδέει την συγκεκριμένη διάταξη με τη διάταξη του C.Th. 7. 8. 7 [8. 6 400 Seeck, Reg. (= O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart 1919)], που αφορά στην οργάνωση του *patrimonium Gildoniacum* και απευθύνεται στον *Pompeianus (proconsul Africae)*. – Βλ. Kotula, "Aufstand", 171 σημ. 17.

70. Την περίοδο της ηγεμονίας ο τίτλος *proconsul* αφορούσε στους διοικητές των συγκλητικών επαρχιών. Από την περίοδο του Διοκλητιανού και εντεύθεν υπάρχουν δύο *proconsules* ένας στην επαρχία της Ασία (*Asia Hellespontus*) και ένας στην επαρχία της Αφρικής (*Proconsularis Zeygitana – Africa Proconsularis*). Από τον 4ο αιώνα και μετά μνημονεύεται και ένας τρίτος στην Αχαΐα (Βλ. Wesenberg, "Proconsul", *RE* XXIII (1), 1234).

71. Βλ. Jones, *The later Roman Empire, Map V Distribution of cities*, [= A. H. M. Jones, *The later Roman Empire, (284-602)*, I, II, III, and Maps, Oxford 1964].

72. Το *patrimonium* των αυτοκρατόρων κατείχε ανέκαθεν ευρύτατες κτήσεις στην *Africa proconsularis* [C.Th. 11. 16. 1 (319)· 15. 3. 1 (319)· 13. 11. 6 (396)· 11. 7. 19 (412)] στην *Byzacena* [C.Th. 11. 19. 1 (321)· 11. 19. 3 (364)] και στην *Numidia* (Βλ. His, *Domänen*, 72).

73. Kotula, "Aufstand", 17: Από τον 3ο αιώνα και μετά μνημονεύεται ο *tractus Thevestinus*. Τα *tractus* οργάνωθηκαν κατ' αρχάς με βάση την διοικητική οργάνωση των τριών διοικήσεων (*Karthago, Hadrumantum, Theveste* για την Νουμιδία) με βάση εν ολίγοις την διοικητική περιφέρεια των τριών *legati proconsulis*. Το 37 μ.Χ. διαμορφώθηκαν ως *tractus Karthaginiensis, Hadrumentinus, Hipponiensis* ο δε *Thevestinus* περιείχετο τότε στον *Hipponiensis* τότε στον *Hadrumentinus* και τότε διοικείτο αυτόνομα από έναν *Procurator* (Βλ. Kornemann, "Dioecesis", *RE* IX (I), 724· Kornemann, "Domänen", *RE* SUPPL. IV, 249).

στην Αμμεντάρρα ως πεδίο μαχών, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον αδελφό του Μασκέζελο. Φαίνεται εκ πρώτοις ότι ο Γίλδων εγκατέλειψε την εύφορη πεδιάδα του *Bagradas* στα βόρεια της *Africa Proconsularis* ώστε να υπεραμυνθεί των πολύ εκτεταμένων κτήσεων του στη νότια παραμεθοριακή πλευρά της επαρχίας⁷⁴, όπου οι κτήσεις, παραχωρούνταν στους ιθαγενείς *gentiles* για να τις καλλιεργήσουν, όπως αναφέρθηκε⁷⁵, ως *coloni*. Σε περίπτωση ενδεχομένου κινδύνου οι *coloni* αυτοί στρατολογούνταν και υπηρετούσαν στις γραμμές του κόμητα της Αφρικής⁷⁶. Η επιλογή του πεδίου της μάχης επομένως από τον Γίλδωνα δεν εξαρτήθηκε από το εύφορο ή όχι της περιοχής, από την συγκέντρωση μικρότερου ή μεγαλύτερου αριθμού γαιοκτησιών του, που θέλησε ενδεχομένως να υπερασπισθεί αλλά από το γεγονός ότι στην παραμεθόριο αυτή περιοχή οι ιθαγενείς, μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να στρατολογηθούν και να χρησιμεύσουν στον κόμητα της Αφρικής ως στρατιωτικά σώματα (*reges clientes*) πρόθυμα να αντιμετωπίσουν τον εχθρό.

Και ενώ ο Γίλδωνας μπορούσε να υπολογίζει, όπως προκύπτει, στη συνδρομή των *gentiles*⁷⁷, γνώριζε αντιθέτως πολύ καλά ότι δεν μπορούσε να ελπίζει στην βοήθεια του εκρωμαϊσμένου πληθυσμού της Καρχηδόνας⁷⁸ και της αστικοποιημένης περιοχής της *Africa Proconsularis*, οι οποίοι είχαν υποφέρει από το τυραννικό του καθεστώς και γνώριζαν τα επεκτατικά του σχέδια⁷⁹. Γεγονός αναμφισβήτητο είναι ότι η περιουσία του

74. Ήδη από την αυτοκρατορική περίοδο είχαν αναπτυχθεί ανάμεσα Θεβέστη και Αμμεντάρρα τα αφρικανικά *saltus* για την καλλιέργεια ελιάς και την παραγωγή λαδιού. Από τον 2ο αιώνα και έπειτα η περιοχή μνημονεύεται ως κατ'εξοχήν εξαγωγέας λαδιού (Βλ. H. Camps-Fabrer, *L'olivier et l'huile dans l'Afrique romaine*, Algier (1953), 56 επ.). – Βλ. Kotula, "Aufstand", 171.

75. Προβλ. σημ. 4.

76. Προβλ. σημ. 4.

77. Βλ. Heumann, *Quellen: Gentilis (barbarus peregrinus) C.Th.* 3.14. 1: *Nulli provincialium, ... cum barbara sit uxor coniugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur* 11.30. 62: *si quando a gentilibus vel apraefectis eorum fuisset interposita provocatio...* (=Heumann, *Quellen des Römischen Rechts*, Jena 1879) .

78. Αξιοσημείωτο υπήρξε για την *Africa Proconsularis* (με πρωτεύουσα την Καρχηδόνα) ο γρήγορος εκρωμαϊσμός της περιοχής (G. Wesenberg, "Provincia", *RE* XXIII (1), 1029). – Βλ. για το ζήτημα του εκρωμαϊσμού της Β. Αφρικής L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Hildesheim 1963, 85. – Broughton, *The Romanisation of A. Proconsularis* (1929). – Bouchier, *Life and Letters in Roman Africa* (1913). – A. M. Schneider, *Africa*, *RAC* I, 173.

79. Jordan, *Rom.* 320: "*sibi velle coepit Africam optinere*" [= Th. Mommsen, *Jordanes Romana*, *MG Auct. ant V* 1882 (*Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi*, Berlin 1877-1919)]. – Όπως κατέδειξε ο G. G. Diligenskij σε αντιπαράθεση των θέσεων του Ch. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris 1955, 146 με πηγές) οι δημεύσεις του Γίλδωνα δεν απέτέλεσαν επ' ουδενί μέρος μίας γενικότερης αγροτικής και κοινωνικής

Γίλδωνα υπήρξε τεράστια. Σαφώς η έκτασή της δεν αντιστοιχούσε στην *tertia pars mundi*⁸⁰ (έως την οροσειρά του Άτλαντος) που *licentia poetica* ο Κλαυδιανός περιγράφει (στην προσπάθειά του να αναδείξει ως εξαιρετική νίκη των Ρωμαίων και να αποθεώσει τον Στηλίωνα, εμπνευστή της εκστρατείας κατά του Γίλδωνα. Σίγουρα όμως στις κτήσεις του περιλαμβάνοντο εκτός από τα εδάφη που κληρονόμησε στην Μαυριτανία εκτάσεις στην *Africa Proconsularis*, –όπως φαίνεται από την νομοθεσία, που διευθετούσε τα της δημεύσεως της περιουσίας του,– αλλά και εκτενή τμήματα στην *Byzacena* και *Tripolitania*, όπου μαρτυρούνταν ανέκαθεν συγκλητικές γαίες, τις οποίες ενδεχομένως να δήμευσε. Γεγονός πάντως παραμένει ότι στηριζόμενος ο Γίλδων στα αφρικανικά φύλα (*sub afris*), που ζούσαν στην νότια παραμεθόριο, μπόρεσε να εξαπλώσει τις κτήσεις του έως την μεθόριο (*Fossatum Africae*).

II. (5) Η εξέλιξη της μεγάλης ιδιοκτησίας.

Η κατοχή μεγάλων εκτάσεων από ιδιώτες την περίοδο κυριαρχίας του Γίλδωνα δεν περιορίστηκε στους ανώτερους αξιωματούχους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας αλλά απετέλεσε ένα φαινόμενο στη γένεση του οποίου συνέβαλαν πολλοί λόγοι. Και τούτο διότι, ο 3ος αιώνας, περίοδος εξασθένησης της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας και της ανάπτυξης της ιδιωτικής μεγαλοιδιοκτησίας σε βάρος της αυτοκρατορικής περιουσίας, χαρακτηρίστηκε από μία σταδιακή επιστροφή σε προ-ελληνιστικά πρότυπα εκμετάλλευσης της γαιοκτησίας⁸¹. Άλλωστε η μεγαλοιδιοκτησία στην Αφρική, η οποία είχε εμπεδωθεί κατά τον 4ο αιώνα, προωθήθηκε ανά τους αιώνες από τη νομοθετική δραστηριότητα αλλά και την πρακτική του ρωμαϊκού κράτους.

Οι προγραφές και οι δημεύσεις ως πρακτική οικειοποίησης ξένης περιουσίας είχαν πρωταρχικά ευνοήσει την μεγαλοιδιοκτησία των αυτοκρατόρων. Ήδη από την περίοδο εγκαθίδρυσης της αυτοκρατορικής περιόδου, οι επαναλαμβανόμενες προγραφές και δημεύσεις, οδήγησαν στην αύξηση της αυτοκρατορικής μεγαλοιδιοκτησίας⁸². Στα μέσα του 1ου αιώ-

μεταρρύθμισης προς όφελος των υπερχρεωμένων μικροκαλλιεργητών. Οι δημευμένες περιουσίες περιήρχοντο στα χέρια του Γίλδωνα και ενσωματώνονταν στην περιουσία του.

80. Claud. *De bell. Gild.* 161.

81. Kornemann, "Domänen", *RE SUPPL.* IV, 255.

82. Ήδη επί Αυγούστου μαρτυρείται *procurator* για την διαχείριση και εκμετάλλευση των αυτοκρατορικών γαιών [Kornemann, "Domänen", *RE SUPPL.* IV, 249. – Plin. *Hist. Nat.* XVIII 94 (= H. Le Bonniec – A. Le Boeuffe, *Pline l' Ancien Histoire Naturelle*, Livre XVIII, Paris 1972)].

να μ.Χ. είχαν ήδη σχηματιστεί δύο μορφές μεγαλοϊδιοκτησίας, οι κτήσεις του αυτοκράτορα και οι κτήσεις των συγκλητικών οικογενειών, σε βάρος των οποίων, επί Νέρωνος κυρίως, επεκτάθηκε η αυτοκρατορική περιουσία. Με την μέθοδο της *proscriptio bonorum*⁸³ ο Νέρων κατόρθωσε να συγκεντρώνει στα χέρια του τεράστιες περιουσίες προς όφελος του αυτοκρατορικού ταμείου⁸⁴. Το αποτέλεσμα της ραγδαίας αυτής επέκτασης της αυτοκρατορικής περιουσίας, ήταν ότι οι μέθοδοι εκμετάλλευσης και διαχείρισης των αυτοκρατορικών κτημάτων επηρέασαν σημαντικά την γενικότερη εξέλιξη της αγροτικής οικονομίας. Επί Σεπτιμίου Σευήρου⁸⁵ δε κατά τις αρχές του 3ου αιώνα, οι εκτάσεις των αυτοκρατορικών κτήσεων στις επαρχίες Γαλατίας, Ισπανίας και Ιταλίας έλαβαν εξαιρετικές διαστάσεις. Οι δημεύσεις της περιόδου αυτής στέρησαν όχι μόνον τους συγκλητικούς από την οικονομική τους βάση αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της επαρχιακής αριστοκρατίας, με αποτέλεσμα να επέλθει ερήμωση της υπαίθρου. Η ερήμωση είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των ληστρικών επιδρομών σε όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας.

Οι νόμοι που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του γαιοκτητικού καθεστώτος στην Αφρική – και κατά συνέπεια όπως θα δούμε

83. Mommsen, *Strafrecht*, 1005: *proscriptio* (C.Th. 9. 41. 1· 42. 24)· πρβλ. Mommsen, *Strafrecht*, 938 σημ. 1: "Στην νομική γλώσσα η *proscriptio* αφορά στην *proscriptio bonorum*, την δήμευση περιουσίας".

84. Βλ. Kornemann, "Domänen". *RE SUPPL.* IV, 249. – Plin. *Hist. Nat.* XVIII 35: *sex domini semissem Africae possidebant, cum interfecit eos Nero princeps*. Το έτος 68/69 ο Νέρων και ο Γάλβας αλληλοανακηρύχτηκαν εχθροί (*hostes*) και προχώρησαν σε δημεύσεις περιουσιών εκατέρωθεν (Plut. *Galb.* 5, 4-6. Εκτός από τη μαρτυρία του Πλίνιου για την θανάτωση έξι μεγαλοϊδιοκτητών στην Αφρική και την δήμευση των περιουσιών τους, σε μια επιγραφή της Αφρικής μαρτυρείται το αξίωμα του *procurator ad bona cogenda* (Dessau 1421). Οι *procuratores* ορίζονταν για την διαδικασία δήμευσης (*bona damnatorum*) (Dessau 1423. – Πρβλ. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte*, 45.2 [= O. Hirschfeld *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamte bis auf Diokletian*, Berlin 1905]. Μάλιστα η επιγραφή αυτή ενισχύει την πληροφορία του Δίωνος ότι ήσαν πολλοί εκείνοι, των οποίων οι περιουσίες δημεύθηκαν επί Κομμόδου [Cass.Dio LXXII 7.3 Ph.U. Boissevain I-V, 1895-1931]. Η *vita Commodi* αναφέρεται κυρίως στην ληστρική συμπεριφορά του *praefectus praetorio Perennis*, η οποία εξαπλώθηκε και στις άλλες επαρχίες [Herodian I 8 (= C. Stavenhagen, *Herodiani ab excessu divi Marci*, Stuttgart 1967)].

85. Οι πηγές μας πληροφορούν ότι πολλοί ήσαν εκείνοι που θανατώθηκαν την περίοδο αυτή και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν. Με την θανάτωση δε του Κομμόδου οι δημεύσεις των περιουσιών των συγκλητικών έλαβαν μεγάλες διαστάσεις κυρίως επί Σεπτιμίου Σευήρου με την δήμευση των περιουσιών του *Albinus* και *Niger* (Herodian III 8). Η *vita Severi* αναφέρεται επίσης στην θανάτωση του *Didius Iulianus* (Herodian II 12) και στην δήμευση των περιουσιακών του στοιχείων (*publicatio bonorum*). Έκτοτε τα *bona damnatorum* περνούσαν στον *fiscus* και όχι πλέον στο *aerarium* [Mommsen, *Strafrecht*, 1027. – Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte*, 46. 2 (*procurator rationis privatae* CHL VI 1133)].

στην ανάπτυξη της μεγάλης ιδιοκτησίας, παρά το γεγονός ότι οι ίδιοι αποσκοπούσαν άμεσα στην ανάπτυξη της μικρής ιδιοκτησίας ήταν η *lex Manciana* και η *lex Hadriana (perpetuae formae)*⁸⁶, νόμοι που μάλλον εκδόθηκαν επί Φλαβίων⁸⁷. Αυτό που κυρίως επεχείρησαν οι Φλάβιοι να επιτύχουν, με τις νομοθετικές τους ρυθμίσεις επί των αυτοκρατορικών κτήσεων στην Αφρική, ήταν να δημιουργήσουν μία ισχυρή τάξη μικροκαλλιεργητών άμεσα εξαρτημένων από τον αυτοκράτορα και τους υπαλλήλους του και την σταδιακή εξάλειψη των μεγαλοεκμισθωτών. Πλήν όμως τα μέτρα των Φλαβίων οδήγησαν στην εξάλειψη της τάξης των μικροκαλλιεργητών⁸⁸. Και τούτο διότι, παρά την προσπάθεια των αυτοκρατόρων, οι γεωργοί συνέχισαν να αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης των αυτοκρατορικών υπαλλήλων και των μεγαλοεκμισθωτών. Ένας επιπλέον παράγων που επέφερε μοιραία την καταστροφή της μικρής ιδιοκτησίας

86. Η *lex Manciana* ήταν νόμος που ρύθμιζε την μεγαλοϊδιοκτησία, σπαράγματα του οποίου περισώθηκαν σε επιστολή αυτοκρατορικών *procuratores* από το *Henrich Mettich* της εποχής του Τραϊανού ίσως και λίγο αργότερα [*Bruns Gradenwitz Fontes* 295 nr. 14 (= *Fontes iuris Romani antiqui*, 1. *Leges et negotia*, XX 435, ed. C. G. Bruns, septimum ed. O. Gradenwitz Tübingen 1909-1912 2 vol.)]. Μάλλον πρόκειται για νόμο του Βεσπασιανού. Οι δημεύσεις μεγάλων ιδιοκτησιών επί Νέρωνος και η συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους του *ager publicus* στα χέρια του συγκεκριμένου αυτοκράτορα, είχαν ως συνέπεια την ανάγκη έκδοσης του συγκεκριμένου νόμου. Ο Βεσπασιανός ενοποίησε την διαχείριση του *ager publicus* με εκείνη των αυτοκρατορικών κτημάτων υποδιαιρώντας το σύνολο της μεγαλοϊδιοκτησίας σε *tractus* και *regiones*. Υπεύθυνοι για την διαχείριση των αυτοκρατορικών κτημάτων ήταν οι *procuratores*.

Στη νομοθετική δραστηριότητα όμως των Φλαβίων για τη μεγαλοϊδιοκτησία συμπεριελήφθη και ένας νόμος του Αδριανού, σπαράγματα του οποίου για τον *saltus Buri-tanus* (*Bruns Gran. Fontes* 258 αρ. 86) μαρτυρούνται σε διάταγμα του Κομμόδου. Σπαράγματα ενός παρόμοιου διατάγματος του ιδίου αυτοκράτορα έχουμε από το *Gazr mezuar* (CIL VIII) όπως επίσης στις επιγραφές από το *Ain Wassel* (*Bruns* 300 αρ. 15) *ara legis Hadrianae* (CIL VIII) και *Ain Dschemala (sermo et epistulae procuratorum de terris vacuis excolendis* (*Bruns* 302 αρ. 116). [*Kornemann*, "Domänen", *RE SUPPL.* IV, 253].

87. Οι νόμοι αυτοί ρύθμιζαν: α) τις σχέσεις του κράτους με τους κατόχους του *ager publicus* β) τις εισφορές των *coloni* (στην Αφρική ίσχυε η *colonia partiaria* και το μίσθωμα ήταν *in naturam*), οι οποίοι λόγω της εκμετάλλευσής τους από την ισχυρότατη τάξη των μεγαλοϊδιοκτητών και εκμισθωτών υπάγονταν στην άμεση αυτοκρατορική προστασία γ) την διαδικασία κατάληψης του *ager rudis*, όπως επίσης την διαδικασία ανακατάληψης εκμισθωμένων μεν αλλά εγκαταλελειμμένων (χέρσων) κτημάτων. Τα εγκαταλελειμμένα αυτά κτήματα έπρεπε μετά την παρέλευση δεκαετίας ως *ager rudis* να παραχωρούνται σε νέους *occupatores*. Στην τελευταία αυτή ρύθμιση φαίνεται η προσπάθεια των συγκεκριμένων αυτοκρατόρων να ευνοήσουν την μικρή ιδιοκτησία.

88. Αυτό που τελικά επέτυχε η *lex Hadriana* στην Αφρική ήταν μία ιδιότυπη συγχώνευση της ιδιότητας του *colonus* (μορφή καλλιεργητού, όπως είχε διαμορφωθεί στην Ιταλία) και του βασιλικού γεωργού της ελληνιστικής περιόδου εξ ου και η ονομασία *possessor* για τον *Occupator* (*Kornemann*, "Domänen", *RE SUPPL.* IV, 254).

ήταν το γεγονός ότι η Αφρική, και όχι η Σικελία, ανεφοδίαζε πλέον την υπαρχία Ιταλίας.

Γεγονός αναμφισβήτητο απετέλεσε ότι η υπαγωγή τεραστίων εκτάσεων στο αυτοκρατορικό ταμείο δημιούργησε προβλήματα στην προσοδοφόρα εκμετάλλευση των κτημάτων αυτών⁸⁹. Αρχές δε του 3ου αιώνα οι αυτοκράτορες αναγκάστηκαν πλέον να αντιμετωπίσουν την ερήμωση της υπαίθρου και την εγκατάλειψη της αγροτικής γής⁹⁰, ευνοώντας αυτή τη φορά την μεγαλοϊδιοκτησία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αρχίσει από τον τρίτο αιώνα και μετά η ραγδαία εξέλιξη της μεγαλοϊδιοκτησίας. Πρώτος ο *Pertinax*⁹¹ προσπάθησε τον 2ο αιώνα να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε να αξιοποιηθούν οι χέρσες εκτάσεις, επιτρέποντας την άνευ ορίων κατάληψη γής από οικονομικά ισχυρούς μεγαλοκαλλιεργητές, συμπεριλαμβανομένων και των βασιλικών κτημάτων, τα οποία αποτελούσαν μέχρι τότε το καταφύγιο των μικροκαλλιεργητών⁹² ευνοώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την μεγαλοϊδιοκτησία. Φαίνεται ότι η αξιοποίηση των χέρσων εδαφών απασχόλησε γενικότερα τους αυτοκράτορες. Ειδικότερα δε από τη εποχή του Μάρκου Αυρηλίου και ύστερα το ρωμαϊκό κράτος είχε αναγκασθεί να ακολουθήσει την πολιτική αξιοποίησης των χέρσων εδαφών, με την εγκατάσταση σε αυτές τις εκτάσεις βαρβάρων⁹³.

Η ανάπτυξη της ιδιωτικής μεγαλοϊδιοκτησίας σε βάρος των αυτοκρατορικών κτήσεων αποτελεί πλέον στα τέλη της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου ένα γεγονός⁹⁴. Άλλωστε η εποχή που στην Αφρική οι αυτοκράτορες ήταν οι αποκλειστικοί μεγαλοϊδιοκτήτες, έχει παρέλθει οριστικά. Ισχυρότατοι μεγαλοϊδιοκτήτες όχι μόνον στην Αφρική αλλά και σε διάφορες επαρχίες της αυτοκρατορίας φαίνεται να απειλούν με την οικονομική τους επιφάνεια την κεντρική εξουσία⁹⁵. Οι πηγές του 4ου αιώνα αναφέρονται

89. Η ιδιωτική πρωτοβουλία παραγκωνίστηκε από τον διαχειριστικό υπαλληλικό οργανισμό των *procuratores* και *conductores*.

90. Herodian II 4, 6: *πᾶσαν τὴν κατ' Ἰταλίαν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀγεώργητόν τε καὶ παντάπασιν οὐσαν ἀργὸν ἐπέτρεψεν*.

91. Herodian II 4, 6: *ἐπέτρεψεν, ὁπόσῃν τις βούλεται καὶ δύναται, εἰ καὶ βασιλέως κτῆμα εἴη καταλαμβάνειν, ἐπιμεληθέντι τε καὶ γεωργήσαντι δεσπότη εἶναι* (Kornemann, "Domänen", *RE SUPPL.* IV, 255. – M. Fuhrmann, "Publicatio", *RE XXIII* (2), 2513).

92. Herodian II 4, 7: *ἔδωκέ τε γεωργοῦσιν ἀτέλειαν πάντων ἐς δέκα ἔτη καὶ διὰ παντός δεσποτείας ἀμεριμνίαν. τοῖς τε βασιλικοῖς κτήμασιν ἐκώλυσεν αὐτοῦ τοῦνομα ἐπιγράφεσθαι, εἰπὼν αὐτὰ οὐκ ἴδια τοῦ βασιλεύοντος εἶναι, ἀλλὰ καὶ δημόσια τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς*.

93. Seeck, *Untergang* I, 407, 592.

94. Ακόμα και αυτοκράτορες όπως ο Βαλεντινιανός και Βάλης, που εμπνέονταν από αγαθές προθέσεις έναντι των ταπεινών με τη νομοθεσία τους όχι μόνον δεν συνέβαλαν στη βελτίωση της θέσεως των μαζών από οικονομική άποψη αλλά και ευνόησαν την μεγάλη ιδιοκτησία (Αθανασιάδη – Fowden, "Μέγας Αιών", *ΙΕΕ Ζ'*, 75).

95. Ήδη ο Πλίνιος είχε την διορατικότητα να προβλέπει ότι η μεγαλοϊδιοκτησία θα

σε κατά συρροήν δημεύσεις περιουσιών οικονομικά ισχυρών ανδρών⁹⁶. Άλλωστε στην αναταραχή των επόμενων ετών η *publicatio bonorum* πήρε την μορφή μάλλον ληστρικής κατάσχεσης παρά κρατικής τιμωρίας. Ειδικότερα, κατά την διάρκεια εσωτερικών κρίσεων στα τέλη του 4ου αιώνα τόσο η Σύγκλητος⁹⁷ της νέας όσον και της παλαιάς Ρώμης προέγραφαν τους εχθρούς της χώρας παροτρύνοντας τους πολίτες να ενδυθούν το πολεμικό ένδυμα⁹⁸. Άλλωστε, την περίοδο που μας αφορά, οι δημεύσεις των περιουσιών των πολιτικών αντιπάλων των αυτοκρατόρων δεν έχουν καθόλου ατονήσει: ο Θεοδοσίος ο Α΄ δημεύει την περιουσία του επάρχου Τατιανού⁹⁹, ο Αρκάδιος αφού σκοτώνει τον Ρουφίνο δημεύει επίσης την περιουσία του¹⁰⁰, η δε Σύγκλητος της Κωνσταντινουπόλεως προγράφει το έτος 397 τον Στηλίχωνα¹⁰¹. Ευθύς αμέσως σε ανταπάντηση η ρωμαϊκή σύγκλητος προγράφει τον Γίλδωνα¹⁰². Με μια σειρά νόμων εν συνεχεία ε-

αποτελούσε παράγοντα αποδυνάμωσης του ρωμαϊκού κράτους: ... *latifundia perdidere Italiam iam vero et provincias* (Plin. Nat. hist. XVIII. 35).

96. Ενδεικτικά αναφέρουμε: Επί Δεκίου (249-251) έγιναν δημεύσεις περιουσιών με αφορμή τις διώξεις των χριστιανών, επί Διοκλητιανού (284-305) δίκες στις οποίες ενοχοποιήθηκαν αθώοι, προκειμένου να δημευθούν οι περιουσίες τους [*Lact. mort. persec. 7, 11, 12, 8, 4* (= J. Moreau, Lactance, *De la mort des persecuteurs* I II = Sources chrétiennes, Nr. 39, Paris 1954)]. Μάλιστα από από μία σειρά αυτοκρατόρων (Μαξιμίνος, Μαξέντιος, Λικίνιος, Κωνσταντίνος, Ιουλιανός), ο Κωνσταντίνος ήταν ο μόνος, που δεν προέβη σε αυθαίρετες δημεύσεις περιουσιών (M. Fuhrmann, "Publicatio", RE XXIII (2), 2514).

97. Mommsen, *Staatsrecht* II (2), 1133, σημ. 2 [= Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, I-III, Tübingen 1952]: εναντίον του Νέρωνος ([Sueton Ner. 49: *codicillos praeripuit legitque se hostem a senatu iudicatum et quaeri, ut puniatur more maiorum* (= Henri Ailloud, *Suetone vies des douze Césars* II, Paris 1961)] εναντίον του Ιουλιανού (Herod. II, 12), εναντίον του Μαξιμίνου και του γιού του (Herod. VIII, 6).

98. Mommsen, *Staatsrecht* III (2), 1251: Όταν το έτος 394 με την ανακήρυξη του Ευγενίου έγινε μία τελευταία προσπάθεια να επαναφέρουν την παλαιά θρησκεία σύμφωνα με το παράξενο γιά την εποχή του ποίημα [*PLM 3, 287 : quis tibi iustitium incussit, pulcherrima Roma/? ad saga confugerent, populusquae non habet olim.* (= E. Bährens, F. Vollmer, *Poetae Latini ores*, V 1879-83, I, II u. V. 1911-23)] η διαδικασία αυτή τηρήθηκε.

99. Photius 484 b 39 [= R. Henry, *Photius, Bibliotheque*, tome VIII, Codices (257-280), Paris 1977].

100. Το έτος 395 (Symm. Ep. 6, 14.1).

101. Zosim. V, 11: ἀναπείθει (Εὐτρόπιος) δὴ τὸν βασιλέα (Ἀρκάδιο), τέως συναγόντα τὴν γερουσίαν κοινῶ δόγματι τῆς βασιλείας πολέμιον αὐτὸν προσειπεῖν.

102. Symm. Ep. 4, 5, [4]: *lectis d. n. Honorii Aug. litteris atque sententiis decursisque omnibus paginis, quae Gildonis crimina continebant, ... consulti ... in senatu more maiorum - neque enim sine legitimo ordine iudicii auctoritas stare potuisset - ingenti causae devotis sententiis satisfacimus*, το οποίο εν συνεχεία χαρακτηρίζεται ως *rei damnatio*. - Claud. De cons. Stil. 1, 326: *non ante fretis exercitus adstis ultor, ordine quam prisco censeret bella senatus: neglectum Stilicho per tot iam saecula morem rettuli, ut ducibus mandarent proelia patres decretoque patrum felix legionibus iret tessera. Romuleae leges rediere, fatemur cum procerum iussis famulantia cernimus arma.*

πί Ονωρίου ρυθμίζεται το ζήτημα της διαχείρισης της τεράστιας αυτής ιδιοκτησίας και θεσπίζεται η *comitiva Gildoniaci patrimonii*.

III. Comitiva Gildoniaci Patrimonii

Η *comitiva Gildoniaci patrimonii*¹⁰³ θεσπίστηκε κατά πάσαν πιθανότητα την ίδια περίοδο με το αξίωμα του *rationalis rei privatae fundorum*¹⁰⁴ *domus divinae per Africae*¹⁰⁵. Οι κτήσεις δε του Γίλδωνα¹⁰⁶ περιήλθαν με την προγραφή και τον θάνατό του το 398 στο αυτοκρατορικό ταμείο και υπήχθησαν, σύμφωνα με τους τέσσερεις νόμους που διαμορφώνουν το νομικό *status* της τεράστιας αυτής γαιοκτησίας, στην διαχείριση του *comes sacri patrimonii*¹⁰⁷ ή *comes et procurator divinae domus*¹⁰⁸ (*vir illustris*).

Κατ' αρχάς ο Honorius ανέθεσε την διαχείριση της περιουσίας του Γίλ-

103. *Occ.* XII 5.- Πρβλ. Dessau, 795.

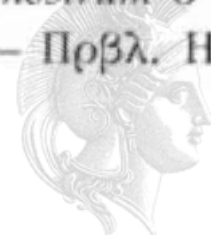
104. Βλ. Πετρόπουλος, *Εισηγήσεις*, 436 σημ 5 [= Γ. Πετρόπουλου, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, 1943]: "Σε αντίθεση με το *praedium* που σημαίνει γενικώς το ακίνητο, *fundus* σημαίνει ορισμένης εκτάσεως αγροτικό ακίνητο περιλαμβανόμενης και της έπαυλης, που ανήκει σε αυτό" *D.* 50. 16. 60 = (*B.* 2. 2. 57) *D.* 50. 16. 211 = (*B.* 2. 2. 203).

105. Για το αξίωμα του *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africae* οι γνώμες διχάζονται. Σύμφωνα με τον Seeck, "Comites," *RE* VII, 655 το γεγονός ότι η *Notitia Dignitatum* αναφέρεται ταυτόχρονα και στα δύο αυτά αξιώματα δεν συνεπάγεται ότι θεσπίστηκαν και ταυτόχρονα. Μάλλον το αξίωμα του *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africam* (*occ.* XII 5. 16) αντικατέστησε εν καιρώ το αξίωμα του *Comes Gildoniaci Patrimonii*. Σύμφωνα με τον His, *Domänen*, 23 τα *domus divina* διαχωρίστηκαν από την *res privata* και υπήχθησαν στον *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africam* (*occ.* XII. 16). Κατ' αυτόν δεν είναι σαφές ποιές κτήσεις προσδιορίζονταν με αυτό τον τίτλο. Η νεώτερη έρευνα δέχεται (Karayannopoulos, *Finanzwesen*, 68-70), ότι στις αρχές του 5ου αιώνα εάν όχι ενωρίτερα (*C.Th.* 6. 30. 2 379) η διαχείριση των *domus divinae* περιήλθε σε υπάλληλο του *praepositus sacri cubiculi* επειδή τα έσοδα των *domus divinae* θα κάλυπταν τα έξοδα του *sacrum palatium*. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι τα *domus divinae* διαχωρίστηκαν ποτέ διοικητικά από την *res privata*. Ακόμα και κατά την διάρκεια του 6ου αιώνα, εκείνος ο οποίος διόριζε τον *comes domorum* (*C.J.* 9. 27. 5) και διέθετε δικαστική εξουσία επάνω του (*C.J.* 9. 27. 5) ήταν ο *comes rerum privatarum*.

106. His, *Domänen*, 65.

107. *Comes ordinis primi moderans inlustrem sacri patrimonii comitivam* (CIL VI 1727 = Dessau 1275). Κατά την μετάβαση από τον 4ον προς 5ον αιώνα γίνεται αναφορά σε μία *comitiva sacri patrimonii* (Kränzlein, "Patrimonio", *RE* Suppl. X, 499). Ως έκτακτο αξίωμα, που θεσπίστηκε για την διαχείριση των δημευμένων κτήσεων του Γίλδωνα θεωρούν τον *comes sacri patrimonii*. [*C.Th.* 9. 42. 19 (405) (*nostro patrimonio*)] οι Kränzlein, "Patrimonio", *RE* Suppl. X, 399, Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 676, Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte*, 47, 4.

108. Ως *divinae domus*, *domus nostra*, *domus divina*, *patrimonium nostrum* ο αυτοκράτορας χαρακτηρίζει την έγγειο περιουσία του (His, *Domänen*, 21). - Πρβλ. His, *Domänen*, 5 (*patrimonium nostrum*).

δωνα σύμφωνα με μία επιγραφή¹⁰⁹ στον *comes ordini primi moderans inlustrem sacri patrimonii comitivam*¹¹⁰. Η πρώτη διάταξη του έτους 399 απευθύνεται στον *comitem peregrinum et procuratorem divinae domus*. Συνάγουμε ότι οι τίτλοι αυτοί όπως και του *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africae*¹¹¹ είναι συναφείς και αφορούν στην διαχείριση των ίδιων αγαθών. Αρχικά επομένως δεν είχε διαμορφωθεί συγκεκριμένος τίτλος για την διαχείριση της περιουσίας του Γίλδωνα. Ο *comes Gildoniaci patrimonii* απετέλεσε τίτλο, ο οποίος διαμορφώθηκε αργότερα κατ' αναλογία προς τον τίτλο του *comes divinarum domorum per Cappadociam*¹¹² και υπόκειτο όπως και ο *comes divinarum domorum per Cappadociam* στον *comes rerum privatarum*.

Με βάση την αναφορά της *Notitia Dignitatum*¹¹³ προκύπτουν τα ακόλουθα προς συζήτησιν θέματα: Αφενός μεν σε ποιά ταμεία περιήλθαν τα έσοδα από – *possesiones*¹¹⁴ *praedia provincialia*¹¹⁵ του Γίλδωνα, όταν ο νομοθέτης αναφέρεται αδιακρίτως σε *patrimonium nostrum, divinae domus, domui nostra sociata, aerarium, sacrae largitiones*, αφετέρου δε ποιά υπήρξε η εξέλιξη του θεσμού της *comitiva Gildoniaci patrimonii* και κατά συνέπεια του αυτοκρατορικού *patrimonium* στην Αφρική έως και τον Ιουστινιανό.

III. (1). *Patrimonium nostrum*¹¹⁶, *divinae domus*¹¹⁷, *domui nostra sociata*¹¹⁸.

Τον 4ο και 5ο αιώνα, κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας οι

109. Dessau 1275.

110. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 654.

111. Μάλλον το αξίωμα του *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africam* (occ. XII 16) αντικατέστησε εν καιρώ το αξίωμα του *comes Gildoniaci patrimonii* (βλ. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 655.– Karayannopoulos, *Finanzwesen*, 68).

112. Το 379 αναφέρεται για πρώτη φορά ο τίτλος *comes divinarum domorum per Cappadociam* [βλ. His, *Domänen*, 23 σημ. 4 (C.Th. 6. 30. 2)]. Ο νόμος αυτός περιελήφθηκε αυτούσιος στον C.J. 12. 23. 3.

113. Occ. XII 5.– Πρβλ. Dessau 795.

114. Πρβλ. στα ελληνικά κτήμα, κτήσις (Nov. Just. 128 cap. 3. – Nov. Tiberii XII 578/82 *De divinis domibus* I. και Π. Ζέπων, *J. G. R., Novellae* II). – Πρβλ. His, *Domänen*, 67 σημ. 6.: Πρόκειται συνήθως για κτήματα απροσδιορίστου μεγέθους. Πρβλ. την *possessio Daras* στην επικράτεια της οποίας δημιουργήθηκε μία πόλις [Procop. *De Aed.* II 1 4: ... Δάρας ὄνομα, τείχει περιβαλεῖν διὰ σπουδῆς ἔσχε, πόλιν τε αὐτὴν ἐπιτείχισμα ἔσομένην τοῖς πολεμίοις ἐργάσασθαι (= J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia* IV, *De Aedificiis*, Libri VI, Leipzig 1964)].

115. Στα ελληνικά τα *praedia provincialia* αποδίδονται ως χωρία (βλ. His, *Domänen*, 67 σημ. 5: Nov Just. 157, I: ... τοὺς τὰ χωρία κεκτημένους ὡς ἂν ἐθέλοιεν παραφυλάττειν τοὺς γεωργούς). – Πρβλ. πατριμόνια στην Καρία (Hierokles, PG 113, 141-56).

116. C.Th. 7. 8. 9 (409).

117. C.Th. 8. 42. 16 (399).

118. C.Th. 7. 8. 7 (400).

διατάξεις χρησιμοποιούν αδιακρίτως τους όρους *patrimonium sacrum* (C.Th. 7. 18. 6), *patrimonium nostrum* (C.Th. 11. 16. 12· 11. 16. 20 380/95)¹¹⁹, για να χαρακτηρίσουν τις δημευμένες κτήσεις, που υπάγονταν στο αυτοκρατορικό ταμείο. Στη διάταξη του C.Th. 7. 13. 1. 12 (397)¹²⁰ οι όροι αυτοί αναφέρονται ταυτόχρονα. Επειδή εννοιολογικά συμπίπτουν προκύπτει η ταυτότητα *patrimonium sacrum* = *patrimonium nostrum* = *res nostra*. Οι τρεις αυτές διατάξεις περιγράφουν το σύνολο της περιουσίας του αυτοκράτορα, την *res privata*, στην οποία περιέρχεται το σύνολο των δημευμένων γαιοκτησιών¹²¹. Άλλωστε μετά την δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των συνενόχων του Γίλδωνα, την διαχείριση της τεράστιας αυτής γαιοκτησίας ανέλαβε ένας αξιωματούχος κατώτερης ιεραρχίας, ο οποίος ως *comes Gildoniaci patrimonii* (occ. XII 5), υπαγόταν στον *comes rei privatae*¹²².

Συνάγεται αφενός μεν η εννοιολογική ταυτότητα *sacri patrimonii* = *res privata*, αφετέρου δε προκύπτει η ταυτότητα *res privata* = *divinae domus*¹²³. Σύμφωνα με τη διάταξη του C.Th. 7. 8. 7 (400) οι εκτενείς κτήσεις του Γίλδωνα περιήλθαν στην *domui nostrae sociata*· κατά άλλες δε πηγές¹²⁴ στην *res privata*¹²⁵. Τα εισοδήματα επομένως από τα *domus nostra* = *divinae domus*¹²⁶ εισρέουν στη *res privata*. Η τελική εννοιολογική ταυτότητα πού

119. Kränzlein, "Patrimonio", *RE Suppl.* X, 499.

120. His, *Domänen*, 20 σημ. 5. – Πρβλ. Kränzlein, "Patrimonio", *RE Suppl.* X, 499 – Πρβλ. επίσης την διάταξη του C.Th. 7. 18. 6 (382) που αφορά στις δημεύσεις που περιέρχονται στο *sacrum patrimonium* με τις διατάξεις του C.Th. 9. 42. 19 και 16. 5. 40. 7, όπου οι δημευμένες κτήσεις περιέρχονται στο *nostro patrimonio*.

121. Βλ. επίσης C.J. 11. 66. 3. – Πρβλ. επίσης ένα νόμο του Γλυκερίου (473) [*Corpus Legum*, 260 (= G. Haenel, *Corpus legum ab imperatoribus Romanis ante Justinianum latarum*, Leipzig 1857)] όπου ο *comes rei privatae* φέρει και τον τίτλο *comes nostri patrimonii* [C.Th. 9. 42. 19 (405) *nostro patrimonio*]. – His, *Domänen*, 20 σημ. 4.

122. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 655.

123. Seeck, "Comites", *RE* IV (1), 655 : Τα *divinae domus* υπάγονταν ανέκαθεν στη δύση στον *comes rerum privatorum* (occ. XII 5. 160). – Βλ. His, *Domänen*, 76, 2.

124. Πρβλ. *Comes et procurator divinae domus* [C.Th. 9. 42. 16 (399)].

125. Βλ. Seeck, "Comites", *RE* IV(1), 651 όπου παράθεση πηγών: Με τους όρους *domus nostra*, *domus divina* περιγράφουν οι πηγές γενικά την περιουσία του αυτοκράτορα ώστε οι όροι αυτοί εννοιολογικά να συμπίπτουν με την *res privata*. – Βλ. επίσης His, *Domänen*, 22 σημ. 2, όπου παράθεση πηγών. – Στην Αφρική υπάγονται τα *domus* στον *comes domorum* (C.Th. 9. 27. 7 = C.J. 9. 27. 5), ο οποίος βρίσκεται σαφώς υπό την εποπτεία του *Comes rei privatae* (His, *Domänen*, 76). Πρόκειται σαφώς για τον ίδιο αξιωματούχο που αναφέρεται στην *Not. occ. XI* ως *XI rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africam*. Σε μία επιγραφή από την εποχή του Ιουστινιανού αναγράφεται ως *comes rationarius domus divinae* (CIL VIII 14399).

126. *Divinae domus* στην δύση δεν υπάρχουν άλλα εκτός από την Αφρική (His, *Domänen*, 76).

προκύπτει είναι *domus nostra* = *domus divina* = *nostro patrimonio* = *res privata*.

Άλλωστε, τον 4ο αιώνα ο όρος *patrimonium* δεν αποτελεί *terminus technicus*. Αλλά ούτε ο όρος *patrimonium sacrum* ή *patrimonium nostrum* χαρακτηρίζουν τα περιουσιακά εκείνα στοιχεία του αυτοκράτορα, που συνθέταν το αυτοκρατορικό *patrimonium* της περιόδου από τον 1ο έως τον 3ο αιώνα, "ουσία" του ηγεμόνος, την οποία εκείνος μπορούσε να διαθέτει ελευθέρως με διάταξη τελευταίας βουλήσεως¹²⁷. Άλλοτε οι όροι αυτοί περιγράφουν γενικά την γαιοκτησία του αυτοκράτορα άλλοτε ειδικότερα την *res privata*. Αλλά τα εισοδήματα είτε από τα *bona proscriptorum seu damnatorum* είτε από τα *bona vacantia* και *caduca* (γη συν ο εξοπλισμός) περιέρχονται οριστικά στην *res privata*¹²⁸. Και ενώ την διαχείριση των *domus divina* έχει επίσης ο *comes rei privatae*, το *patrimonium* του 1-3 αιώνα στη στενή του έννοια περιήλθε οριστικά στα *fundes patrimoniales*¹²⁹. Μέχρι την εποχή δε του Αναστασίου¹³⁰ υποθέτουμε ότι τα εισοδήματα από τα *fundes patrimoniales* εισέρρεαν σε κάποιο ιδιαίτερο ταμείο¹³¹. Γεγονός πάντως παραμένει ότι και αυτών των κτημάτων την διαχείριση είχε ο *comes rei privatae*¹³².

III. (2) *Aerarium*.

Η πρώτη διάταξη που ρυθμίζει τα περιουσιακά στοιχεία του Γίλδωνα, όπως αναφέρθηκε, είναι η 9. 42. 16 του 399, η οποία απευθύνεται στον κόμητα *peregrinum et procuratorem divinae domus* και αναφέρεται στις κτήσεις *possessiones Gildonis, quae ad nostrum aerarium sunt devolutae*. Η δεύτερη διάταξη, που αφορά στα *praedia ex Gildonis bonis* και κάνει αναφορά στο *aerarium* είναι η 7. 8. 9 του 409. Η διάταξη αυτή αναφέρεται σε *praedia, quae ex Gildonis bonis ad nostrum aerarium delata sunt* και απευθύνεται στον *vicarius Africae Sapidianus*. Παρενθετικά αναφέρω ότι η διάταξη 7. 8. 9 εί-

127. Πετρόπουλος, *Εισηγήσεις*, 9.

128. Βλ. His, *Domänen*, 35 σημ. 1, όπου παράθεση πηγών. Τα υπόλοιπα περιουσιακά στοιχεία περιέρχονται στις *sacrae largitiones* [Βλ. His, *Domänen*, 34 σημ. 9: C.Th. 10. 8. 2 (319): 10. 10. 5 (340), όπου και οι δύο νόμοι απευθύνονται σε υπαλλήλους του συγκεκριμένου ταμείου].

129. Βλ. Kränzlein, "Patrimonio", *RE Suppl.* X, 499. – Προβλ. His, *Domänen*, 21.

130. Ο Αναστάσιος πρέπει να ήταν εκείνος, ο οποίος θέσπισε το αξίωμα του "κόμητα της ειδικής κτήσεως" (πατριμώνιος) βλ. C.J. 1. 34. 1: *κόμης τῆς ἰδικῆς κτήσεως*. – Lydos, *De mag.* II 27: *τῇ ἰδίᾳ πῶς ἀνηκούσης τῷ βασιλεῖ καὶ τυχὸν ἐκ προγόνων περιουσίας*. [= R. Wünsch, *Ioannis Lydi de Magistratibus populi Romani, libri tres*, Leipzig 1903 (1967)].

131. His, *Domänen*, 42.

132. His, *Domänen*, 42.

ναι λανθασμένα χρονολογημένη¹³³. Το 409 ως *vicarius Africae* αναφέρεται ο *Gaudentius* και όχι ο *Sapidianus*¹³⁴. Το ότι η διάταξη αυτή πρέπει να είναι προγενέστερη αποδεικνύεται και από το περιεχόμενό της. Αναφέρεται στην *multa* – πρόστιμο 5 χρυσών λιβρών που όφειλε να επιβληθεί σε όποιον παρανόμως ήθελε να εγκατασταθεί στα δημευμένα κτήματα. Άλλωστε η διάταξη 7. 8. 9 αναφερόμενη στις 5 χρυσές λίβρες παραπέμπει σαφώς στην τρίτη διάταξη (*licet proxime iusserimus*), που αφορά στις κτήσεις του Γίλδωνα και η οποία είναι η 7. 8. 7 του 400. Η διάταξη του *C.Th.* 7. 8. 7 είναι εκείνη η οποία πρωταρχικά αναφέρεται στο πρόστιμο των 5 χρυσών λιβρών σε περίπτωση που κάποιος αυθαίρετα εγκαθίσταται στα αυτοκρατορικά κτήματα (*quisquis intraverit praedium nostrum inportunus*). Ως εκ τούτου η διάταξη 7. 8. 9 είναι σαφώς μεταγενέστερη της διατάξεως 7. 8. 7. Τέλος η τέταρτη διάταξη, που αφορά στις κτήσεις του Γίλδωνα είναι η 9. 42. 19 της 20ης Απριλίου 405 και απευθύνεται στον *Ursicino* κόμητα *sacrarum largitionum*.

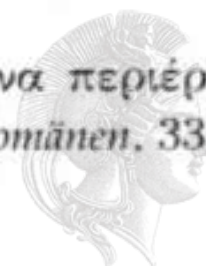
Αποτελεί κοινό τόπο ότι οι αυτοκρατορικοί νόμοι της ύστερης αρχαιότητας (*C.Th.*, *C.J.*) χρησιμοποιούν αδιακρίτως πλέον αναφερόμενοι στον *fiscus* και τον όρο *aerarium*¹³⁵. Άλλωστε το *aerarium*, ως ταμείο, είχε πλέον απορροφηθεί από τον *fiscus*. Η ύστερη αρχαιότητα γνώριζε τρία ταμεία: την *arca* του *praefectus praetorio* και τα δύο αυτοκρατορικά ταμεία αυτό των *sacrae largitiones* και της *res privata*. Τον 3ο αιώνα ενοποιείται η διοίκηση του *patrimonium* με αυτή της *res privata* και τον τέταρτο πλέον αιώνα ο *fiscus* απορροφάται από την *res privata*. Όταν οι συγκεκριμένοι νόμοι επομένως αναφέρονται στο *aerarium* δεν αναφέρονται σε τίποτα άλλο παρά στη *res privata*. Ούτως ή άλλως από την περίοδο του Κωνσταντίνου και εντεύθεν οι περιουσίες των προγραμμένων περιήρχοντο στη *res privata*¹³⁶.

133. Ο Seeck ("Sapidianus", *RE* I (A, 2), 2323) θεωρεί ότι ο 7. 8. 9 όπως και ο 11. 1. 30 φέρουν εσφαλμένη χρονολογία καθώς υπάρχει προγενέστερος νόμος που απευθύνεται στον *Sapidianus* και αυτός είναι 16. 2. 34 της 25ης Ιουνίου 399.

134. *C.Th.* 7. 15. 129 (Απριλίου 409).– Βλ. επίσης Enßlin, "Vicarius", *RE* VIII (A, 2), 2028): ως έτος εγκαθίδρυσης του *Patricius* πρώτου *vicarius Africae* (occ. I 26· XX) θεωρείται βάσει των *Regesten* του Seeck το 313. Στον Θεοδοσιανό κώδικα μνεία του *Patricius* γίνεται μόλις την 1η Αυγούστου του 315 (*C.Th.* 9. 18. 1). Ο τελευταίος *vicarius*, τον οποίο οι πηγές μνημονεύουν να αναλαμβάνει το αξίωμα την 29η Απριλίου του 409 είναι ο *Gaudentius*. Το αξίωμα του *vicarius* παύει φυσικά να υφίσταται με την κατάληψη της Αφρικής από τους Βανδήλους. Κατά την επανασύσταση της επαρχίας της Αφρικής το 534 επί Ιουστινιανού το αξίωμα του *vicarius* υποκαθίσταται από εκείνο του *praefectus praetorio*.

135. Για την εξέλιξη του *aerarium* στην ύστερη αρχαιότητα βλ. M. Kaser, *Das Römische Privatrecht* II, München 1975, 152 σημ. 3).

136. Ίσως οι γαιοκτησίες (*bona proscriptorum seu damnatorum*) να περιέρχονταν στην *res privata* ήδη από την εποχή του Σεπτιμίου Σευήρου (βλ. His, *Domänen*, 33).

Μόνο τα κινητά αγαθά περιήρχοντο κατά τον 4ο αιώνα ακόμα στις *sacrae largitiones* αλλά την γενική απογραφή του συνόλου της δημευμένης περιουσίας και την διαδικασία της δημεύσεως ανέλαμβανε ο *comes rei privatae* και ο υπαλληλικός οργανισμός που τον πλαισίωνε¹³⁷. Αυτός είναι και ο λόγος που η διάταξη του *C.Th.* 9. 42. 19 της 20ης Απριλίου 405 απευθύνεται στον *Ursicino comes sacrarum largitionum*, όσον αφορά στις νεοδημευθείσες περιουσίες των δορυφόρων του Γίλδωνα¹³⁸. Η συγκεκριμένη διάταξη προβλέπει την ποινή της εις διπλούν επιστροφής καρπών σε περίπτωση αυθαίρετης καταλήψεως ή κατοχής αυτοκρατορικών κτήσεων, χωρίς απόδοση του νομίμου μισθώματος. Άλλωστε ίσχυε η αρχή ότι ο *canon* περιείχετο στη *res privata*, ενώ η *annona* στις *sacrae largitiones* και αυτή η διαφορά εξακολουθεί να τονίζεται το 399 (5. 14. 5)¹³⁹.

III. (3) Μορφές παραχώρησης και εκμετάλλευσης της γής.

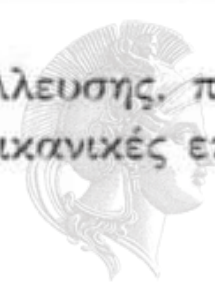
Κατά την οικονομική ύφεση του 3ου αιώνα ανέκυψαν πολλαπλές μορφές παραχωρήσεως και εκμεταλλεύσεως της γής, με σκοπό την απρόσκοπτη εισροή των φόρων στα κρατικά ταμεία. Η μορφή εκμετάλλευσης της *locatio conductio* υποχωρεί σταδιακά και παραχωρεί τη θέση της σε πρότυπα εκμετάλλευσης που εξασφάλιζαν στον νομέα μεγαλύτερη ασφάλεια και μεγαλύτερης διαρκείας θέση. Τα *fundi patrimoniales* παραχωρούνται σε περιορισμένης χρονικής διαρκείας νομή με τη μέθοδο του πλειστηριασμού (εμφύτευση)¹⁴⁰ σε αντίθεση με τα *fundi rei privatae* που παραχωρούνταν βάσει του *jus perpetuum*¹⁴¹ σε διηνεκή νομή. Ειδικότερα

137. Τον 5ον πλέον αιώνα περιέρχονται στην *res privata* και τα κινητά (*His. Domänen*, 3).

138. Βλ. *C.Th.* 9. 40. 19 (408 *Nov. Just.* 11) που απευθύνεται στον *Donato* (*Proconsuli Africae*). Η διάταξη αυτή δηλώνει ότι ακόμα και το 408 το πρόβλημα των δορυφόρων του Γίλδωνα εξακολουθεί να υφίσταται. Η συγκεκριμένη διάταξη προβλέπει τη φυλάκιση των δορυφόρων του Γίλδωνα και τη δήμευση των περιουσιών τους. Πάντως από το 403 και ύστερα οι διατάξεις κατά των αιρετικών ίσχυσαν και για τους Δονατιστές (*C.Th.* 16. 5. 37-43· 16. 6. 3-5). Ο δε Ονώριος με τη διάταξη *C.Th.* 16. 5. 52 (412) απαγορεύει τον Δονατισμό.

139. Seeck, "Comites", *RE* IV(1), 668: Η διάταξη αυτή είχε ήδη από το 365 εφαρμογή καθώς ένας νόμος του Βαλεντινιανού όριζε ότι τα όλα τα έσοδα από τα *fundi patrimoniales sive emphyteutici* έπρεπε να περιέρχονται στον *comes sacrarum largitionum* (*C.Th.* 5. 13. 19. 20. – *C.J.* 11. 62. 3).

140. Κατά τον 4ο αιώνα ο τρόπος απόκτησης εμφυτευτικού δικαιώματος είναι πλέον ο πλειστηριασμός και όχι η *occupatio*, όπως περιγράφεται στη *lex Hadriana* (*His. Domänen*, 103).

141. Kaser, *Privatrecht* I, 308. – Δεν είναι γνωστό το μοντέλο εκμετάλλευσης, που εύρισκε εφαρμογή στα αφρικανικά *saltus*, που είναι γνωστά από τις αφρικανικές επι-

ΑΘΗΝΩΝ

τον 4ο αιώνα ο θεσμός της εμφύτευσης, ο οποίος αρχικά εφαρμόζετο επί χέρσων εκτάσεων που ανήκαν στον αυτοκράτορα βρίσκει ευρύτερη εφαρμογή¹⁴². Κατά την περίοδο αυτή το εμφυτευτικό δίκαιο τείνει να συγχωνευθεί με το *jus perpetuum*¹⁴³. Όπως φαίνεται κατά την ύστερη αρχαιότητα χρησιμοποιούνταν οι γνωστοί αποδοτικοί καλλιεργητικοί τρόποι εκμεταλλεύσεως των αγροτικών εκτάσεων δια της παροχής εμφυτευτικών δικαιωμάτων ή του δικαιώματος της επιφανείας.

III. (4): *Occupatores, possessores, transeuntes, hospites, conductores και satellitae Gildonis*

Οι διατάξεις, που μας αφορούν αναφέρονται σε *occupatores* (C.Th. 9. 42. 19), *hospites* (C.Th. 7. 8. 9), *transeuntes* (C.Th. 7. 8. 7), *possessores* (C.Th. 7. 8. 7)¹⁴⁴, *conductores* (C.Th. 7. 8. 9). Ως *conductor* χαρακτηρίζεται ο εμφυτευτής¹⁴⁵. Σε αντίθεση με τον *perpetuarius* που διαθέτει την απόλυ-

γραφές. Ο Schulten (His. Domänen, 90 σημ. 5) συνάγει από την επιγραφή της Aïn Wassel για τον *saltus Thusdritanus* ότι εκμισθώνετο τουλάχιστον για μία πενταετία.

142. "Ο θεσμός της εμφυτεύσεως προ της συγχωνεύσεως υπό του Ιουστινιανού απαντά υπό την μορφήν της μισθώσεως αγρών ανηκόντων εις μεγάλας ιδιοκτησίας (*saltus*) ομοιάζων κατά τούτο προς την μετέπειτα υπό του Μ. Κωνσταντίνου δια διατάξεως του έτους 315 (C.J. 11. 62. 1) καθιερωθείσαν εμφυτευτικήν σχέσιν εις τρεις επιγραφάς προερχομένας εκ της βορείου Αφρικής: εις την εκ Χενχείρ Μετίχ της εποχής του Τραιανού (116-117) εις την εξ Αιν-Ελ-Τζεμάλα της εποχής του Αδριανού (117-138 μ.Χ.) και της εξ Αιν Ουάσσελ, της εποχής του Σεπτίμιου Σεβήρου Καρακάλλα και Γέτα" (βλ. Πετρόπουλος, Εισηγήσεις, 66).

143. Στην δύση δεν μαρτυρείται πλέον τον 5ο αιώνα ο όρος "εμφύτευση". Στον βαθμό που ο καλλιεργητής είναι σε θέση να πληρώνει τον κανόνα και να ανταποκρίνεται και στις άλλες υποχρεώσεις του μπορεί όχι μόνον επ' αόριστον χρόνο να κρατήσει το κτήμα, που καλλιεργεί αλλά και ελευθέρως να το διαθέσει (Kaser, *Privatrecht* II, 310).

144. Βλ. Kornemann, "Domänen", 237: Οι *possessores* = νομείς έρχονται σε αντιδιαστολή προς τους *domini* = κύριοι σύμφωνα με την ελληνιστική ορολογία. Αυτό που επετεύχθη στην Αφρική ήταν μία ιδιότυπη σύζευξη των *coloni* της Ιταλίας και των γεωργών της ελληνιστικής περιόδου. Μάλιστα η έννοια του *possessor* στην *Lex Hadriana* αφορά στον *occupator* (Πρβλ. Kornemann, "Domänen", 254).

145. Το 380 οι εμφυτευτές ονομάζονται ακόμα *conductores* [Mitteis, *Erbpacht*, 56 (= L. Mitteis, *Zur Geschichte der Erbpacht im Altertum*, Leipzig 1901, 56)]. – Πρβλ. Mitteis, *Erbpacht*, 44: Αυτό προκύπτει από την διάταξη του C.Th. 10. 3. 3 (380) όπου αναφέρονται οι *conductae possessiones*. Οι ίδιες κτήσεις αναφέρονται στην διάταξη του C.Th. 5. 15. 15 (364) *emphyteutica praedia*. – Πρβλ. επίσης την διάταξη του C.Th. 13. 11. 6 (396) όπου η εμφύτευσις έχει απωλέσει τον παλαιό της χαρακτήρα και έχει διαμορφωθεί σε διηνεκή κληρονομική μίσθωση (*Erbpacht*). Αλλού πάλι διαχωρίζεται ο *emphyteuticarius possessor* από τον *conductor* (C.Th. 16. 5. 54 (414) *emphyteusis vel conductio* C.Th. 10. 3. 7 (417)). – Για το θέμα των *conductores* βλ. επίσης A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, N

τη κυριότητα (*dominus fundi*)¹⁴⁶ ο εμφυτευτής δεν έχει δικαίωμα πλήρους κυριότητος¹⁴⁷. Κατά τον Mitteis¹⁴⁸ η ισχύς του εμφυτευτικού δικαίου επί του *patrimonium* αποδίδεται στο γεγονός ότι ο αυτοκράτωρ επωφελείτο κατ' αυτόν τον τρόπο των πιθανών αυξήσεων της αξίας της αγροτικής γης. Είναι προφανές ότι όπως ο ιδιώτης δεν θα ήθελε επί της ιδιοκτησίας του να εγκαταστήσει κάποιον ως διηνεκή νομέα *perpetuarius* (*ewige Pächter*) έτσι και ο αυτοκράτορας δεν θα ήθελε να δει την γαιοκτησία του να περιορίζεται σε απλό δικαίωμα ψιλής κυριότητας (*Obereigentum*)¹⁴⁹. Και ναι μεν το δικαίωμα του εμφυτευτού ήταν εμπράγματο προστατευόμενο δια εμπραγμάτου αγωγής (*actio vectigalis*) ήταν όμως υποχρεωμένος να διατηρεί το κτήμα σε καλή κατάσταση και να φέρει όχι μόνον τα δημόσια βάρη αυτού (*canon*) αλλά και να μην αμελεί να καταβάλλει τους προς το δημόσιο φόρους. Αν καθυστερούσε την καταβολήν του "κανόνος" επί τριετίαν, μπορούσε να κηρυχθεί έκπτωτος από τον κύριο¹⁵⁰. Ο όρος *canon* όπως και οι "*canonici tituli*"¹⁵¹ δεν σήμαιναν πάντα την φορολογική επιβάρυνση των κτημάτων αλλά μπορούσαν να σημαίνουν ακόμα και τα μισθώματα, που λαμβάνονταν, από τις εκμισθώσεις των αυτοκρατορικών κτημάτων¹⁵². Ειδικότερα δε με τη διάταξη του *C.Th.* 9. 42. 19, όπως ήδη αναφέρθηκε, επιβάλλεται η ποινή της διπλής επανόρθωσης και της διπλής απόδοσης καρπών σε περίπτωση μη καταβολής του κανόνα (υποχρεωτικής συνεισφοράς) την 1η του Οκτωβρίου μηνός (*intra kalendas Octobres*). Άλλωστε και η διάταξη 9. 42. 16 (399) επιβάλλει στους νομείς την εξόφληση του κανόνα *omnium titulorum ex integro* επί αποδείξει (*cautione*)¹⁵³.

Η εξέγερση του Γίλδωνα εξακολουθούσε, για πολλά χρόνια μετά την προγραφή και την δήμευση των κτήσεών του, να έχει αντίκτυπο στην εγκαθίδρυση της ειρήνης στην Αφρική. Το 408 με την διάταξη του *C.Th.*

791, όπου ειδικά στην Αφρική το συμβούλιο στο Hippo απαγόρευσε σε επισκόπους, ιερείς και διακόνους να γίνονται *conductores*.

146. Βλ. Mitteis, *Erbpacht*, 44. – *C.Th.* 5. 14. 1 = *C.J.* 11. 66. 1· *C.Th.* 5. 14. 4 = *C.J.* 11. 66. 2.

147. Βλ. Mitteis, *Erbpacht*, 44. – *C.J.* 11. 63. 2 (367): *emphyteutici, qui fundorum non sunt domini*.

148. Βλ. Mitteis, *Erbpacht*, 44 και 57.

149. Βλ. Mitteis, *Erbpacht*, 44 και 57.

150. Πετρόπουλος, *Εισηγήσεις*, 666.

151. Βλ. His, *Domänen*, 108.

152. Karayannopoulos, *Finanzwesen*, 87.

153. *C.Th.* 9. 42. 16 (399) (*inputata cautione*). – Επί τη καταβολή του κανόνα στο *officium rationalis* οι καλλιεργητές των *fundi patrimoniales* και *emphyteutici* ελάμβαναν απόδειξη (*securitas*) *C.Th.* 5. 13. 20 (366) = *C.J.* 11. 65. 4· *C.Th.* 5. 14. 5 (399) (Βλ. His, *Domänen*, 58 σημ. 1).

9. 40. 19 ο αυτοκράτωρ διέταξε την φυλάκιση των δορυφόρων του Γίλδωνα και εν συνεχεία την προγραφή και δήμευση των περιουσιακών τους στοιχείων. Μέχρι ακόμα και το 412 εδίδετο εντολή στους *conductores* και *procuratores* [C.Th. 16. 5. 52 (412)] (τους μισθωτές και διαχειριστές ιδιωτικών κτημάτων), όπως επίσης στους *homines domus nostrae* να παραδίδουν τους Δονατιστές, που είχαν καταφύγει στα αυτοκρατορικά κτήματα. Γεγονός παραμένει ότι αμέσως μετά την εξέγερση του Γίλδωνα το κράτος επεχείρησε να καταστείλει με τη χρήση βίας τις εξεγέρσεις ομάδων, οι οποίες στο έδικο της 20ης Ιουλίου 399 (C.Th. 7. 19. 1) αναφέρονται ως *Saturiani* και *Subafrenses*¹⁵⁴. Το έδικο αυτό που απευθύνεται στον Μεσσάλα (*Praefectus Praetorio*), στην δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν οι ποινικής φύσεως υποθέσεις της διοικήσεως *Italiae et Africae*, αναφέρεται στην λήψη ιδιαίτερα σκληρών μέτρων κατά των *Occultatores*, των γαιοκτημόνων, που υπέθαλπαν στα κτήματά τους τους *Saturiani* και τους *Subafrenses*. Ειδικότερα δε στη διάταξη αυτή οι *Saturiani* και οι *Subafrenses* χαρακτηρίζονταν ως κακούργοι και λησταί (*scelerum machinatores* και *latrones*).

Ο Gothofredus ταυτίζει τους *Saturiani* με τους *Austurianos*, πολεμικό φύλο το οποίο επί της βασιλείας του Βαλεντινιανού Ι επέδραμε στα νότια της *Tripolitania* και στα τέλη του 4ου και αρχές του 5ου στην Κυρηναϊκή¹⁵⁵. Θεωρεί δε ότι ο όρος *Austurianos* προήλθε προφανώς από λάθος του γραφέα από αναγραμματισμό της λέξεως *Saturiani*. Οι *Subafrenses* ήσαν γειτονικά φύλα των *Saturiani* – *Austurianos*. Επρόκειτο για πολεμικά φύλα, *gentes*, που ζούσαν κοντά στη Λιβυκή έρημο. Οι νεώτεροι ερευνητές δέχθηκαν αβίαστα την άποψη Gothofredus ότι επρόκειτο για αφρικανικά φύλα που ζούσαν στο νότιο τμήμα της επαρχίας *Tripolitania*. Ο J. Burian¹⁵⁶ όμως απέδειξε, ότι τόσο οι *Saturiani* όσο και οι *Subafrenses*, αποτελούσαν ένα ανθρώπινο δυναμικό που είχε γνώσεις σχετικά με τις γεωργικές καλλιέργειες και απασχολούνταν στα *latifundia*. Κατά τον Kotula ο όρος *sub-Afrenses* δεν απετέλεσε ποτέ εθνολογικό αλλά γεωγραφικό όρο. Στον Θεοδοσιανό κώδικα χαρακτηρίζονται κατά την γνώμη του ως *sub afris*, όπως ήδη αναφέρθηκε, όχι τόσο οι ιθαγενείς, οι οποίοι ήσαν εγκαταστημένοι ανάμεσα στην Τριπολιτάνα και την Κυρηναϊκή, όσο τα φύλα που ζούσαν νοτίως των συνόρων της *Africa Proconsularis*. Τα δε εδάφη των *sub-Afrenses* πρέπει να αντιστοιχούσαν στις περιοχές εκείνες, που συγκέντρωσε τα στρατεύματά του ο Γίλδωνας.

154. Kotula, "Aufstand", 172. Αναφορές των ονομάτων αυτών υπάρχουν μόνο στον Θεοδοσιανό Κώδικα. Η ονομασία *Subafrenses* ήταν αυτή που έκανε τους ερευνητές να συσχετίζουν τον συγκεκριμένο νόμο με την βόρειο Αφρική.

155. Τις επιδρομές στην *Tripolitania* μαρτυρεί μία επιγραφή από την *Lepcis magna* γύρω στα 408-423 (Kotula, "Aufstand", 172).

156. Burian, "Gildo und sein Aufstand", 280.

Όπως καταδιώχτηκαν οι *sub-Afrenses* έτσι καταδιώχτηκαν και οι *Saturiani* λόγω της συμμετοχής τους στην εξέγερση του Γίλδωνα. Στον τίτλο της διάταξης προηγείται το όνομα των *Saturiani* εκείνο των *sub-Afrenses*. Η διάταξη λέει: *si qui e subafrensibus qui in Saturianorum se coniurationem miscuentur*. Από την σειρά των λέξεων προκύπτει ότι τον βασικό ρόλο στην εξέγερση του Γίλδωνα έπαιξαν οι *Saturiani*. Πρέπει να ήσαν άτομα που προέρχονταν από τα χαμηλότερα στρώματα του αγροτικού πληθυσμού, από καταστραμμένους αγρότες, κολόνοι, σκλάβοι που είχαν δραπετεύσει, ημερομίσθιοι εργάτες ίσως και *circumcelliones*¹⁵⁷, που ο Γίλδωνας προσπάθησε να εγκαταστήσει στις νεοαποκτηθείσες από τις δημεύσεις κτήσεις του.

Γεγονός είναι ότι ο αυτοκράτορας με το έδικτο της 20ης Ιουλίου 399 (*C.Th.* 7. 19. 1) απειλούσε με δήμευση τους γαιοκτήμονες, οι οποίοι υπέθαλπαν τους *Saturiani* ή τους *Subafrenses* στα κτήματά τους και δεν τους παρέδιδαν αμέσως στις αρχές¹⁵⁸. Μάλιστα, ενώ κατά την περίοδο την δημοκρατίας και της ηγεμονίας η δήμευση των επιμέρους περιουσιακών στοιχείων αποτελούσε διοικητική πράξη, η οποία απέβλεπε στην καταστροφή λατρευτικών τόπων και γραπτών μνημείων απαγορευμένων θρησκειών¹⁵⁹ κατά την ύστερη περίοδο απέκτησε ποινικό χαρακτήρα¹⁶⁰. Όποιοι υπέθαλπαν εστίες αναταραχής, προστάτευαν εν ολίγοις ταραχοποιά στοιχεία, προσφέροντας τους καταφύγιο, είχαν να αντιμετωπίσουν την ποινή της δήμευσης. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη διάταξη όριζε ότι ένας επιθεωρητής όφειλε να περιδιαβαίνει στις περιοχές που είχαν καταληφθεί από καταπατητές και να απαιτεί την επιστροφή των κτημάτων στους αρχικούς ιδιοκτήτες. Σε περίπτωση άρνησης των παλαιών ιδιοκτητών να αναλάβουν εκ νέου την διαχείριση των κτημάτων αυτών έπρεπε οι κτήσεις να παραχωρούνται σε *idonei possessores* ώστε καλλιεργηθούν για να μην επέλθει μείωση των κρατικών εσόδων από την ελλιπή είσπραξη των φόρων¹⁶¹.

157. Αίρεση στην Αφρική *C.Th.* 16. 5. 52 (412) (Πρβλ. Heumann, *Quellen : circumcelliones*). – Βλ. Kotula, "Aufstand", 175. – Πρβλ. Ch. Courtois, *Les Vandales et l' Afrique*, Paris 1955, 147, όπου οι *circumcelliones* ταυτίζονται με τους *transeuntes*.

158. ...*ut hae possessiones, in quibus latebram conclaverint, fisci nostri corporibus adgregentur, nisi protinus postdicti huius auctoritatem poenae ac legibus fuerint restituti*.

159. *Liv.* XXV 1, 12; XXXVIII 18, 7 (= T. A. Dorey *Titi Livi ab Urbe Condita, Libri XXIII-XXV*, Leipzig 1976· P. G. Walsh, *Libri XXXVI-XL*, Oxford 1999). – *Suet.* Aug. 31, 1· *Tib.* 36. – *Tac. Ann.* IV, 35, 4 [= E. Koestermann, *Cornelius Tacitus Annalen*, Bd. II, (Buch 4-6), Heidelberg 1965]. – Βλ. M. Fuhrmann, "Publicatio" *RE* XXIII (2), 2502.

160 *C.J.* 8.10. 6 *pr.*: Δήμευση αγροτικών κατοικιών, οι οποίες φέρουν διακοσμήσεις κατοικιών της πόλης· 12. 45.1 δήμευση αγροτεμαχίου στο οποίο είχε καταφύγει αυτόμολος· 10. 71. 3: Κατάσχεση σκλάβων τους οποίους ο ιδιοκτήτης τους παρανόμως απασχολούσε στην αυτοδιοίκηση στη θέση ελευθέρων.

161. Karayannopoulos, *Finanzwesen*, 249: *ut ad ea loca, quae amemoratatis latronibus tene-*

Οι διατάξεις που εξήγγειλαν οι αυτοκράτορες, όσον αφορούσαν στις νεοδημευθείσες κτήσεις του Γίλδωνα είχαν ως σκοπό την απαλλαγή του αυτοκρατορικών πλέον κτημάτων από *occupatores* και *transeuntes* ώστε απρόσκοπτα να εισρέουν τα έσοδα από τις κτήσεις αυτές στο αυτοκρατορικό ταμείο. Οι διατάξεις αυτές απαγόρευαν σε οποιονδήποτε την αυθαίρετη κτήση νομής πιθανόν ως *hospes* μισθωτής¹⁶² των εδαφών του αυτοκρατορικού ταμείου επικαλούμενος το δίκαιο φιλοξενίας. Σε περίπτωση δε που κάποιος δεν συμμορφωνόταν και παρόλα αυτά ήθελε να εγκατασταθεί στα αυτοκρατορικά κτήματα ετιμωρείτο με ποινή 5 λιβρών χρυσού¹⁶³. Βάσει της διατάξεως του *C.Th.* 7. 8. 10 (413) το *hospitium*¹⁶⁴ αποτελούσε την περίοδο αυτή άνομο έθος (*mos sceleratus*). Ο νομοθέτης βασικά ενδιαφέρεται αφενός για την καλή διαχείριση και εκμετάλλευση των αυτοκρατορικών κτημάτων αφετέρου να απαλλάξει τα κτήματα από καλλιεργητές προερχόμενους από τα αφρικανικά φύλα, που είχαν συμμαχήσει με το Γίλδωνα. Ενδεχομένως τα άτομα αυτά επικαλούμενα το *jus hospitium* να συνέχιζαν να συντηρούν εστίες αναταραχών. Το ενδιαφέρον του νομοθέτη εστιάζεται επομένως α) στην απρόσκοπτη πληρωμή των φόρων και των δημοσίων βαρών από τους μισθωτές β) στην απαλλαγή των κτημάτων από την παρουσία ανεπιθύμητων και ταραχοποιών στοιχείων και γ) στην αποτροπή εγκατάστασης καλλιεργητών προερχομένων πιθανόν από σύμμαχα βαρβαρικά φύλα (φιλικά προσκείμενα στον Γίλδωνα) με την θέσπιση οικονομικών ποινών.

III. (5) Η κυριαρχία των Βανδήλων

Από τις συγκεκριμένες διατάξεις αλλά και τα ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε μπορούμε να συνάγουμε ότι η ανταρσία του Γίλδωνα δεν ήταν ένα φαινόμενο περιορισμένων διαστάσεων αλλά ούτε και μεμονωμένο περιστατικό. Η διοίκηση της Αφρικής με τις επτά επαρχίες της, υπό τη διοίκηση ικανών και φιλοδόξων αξιωματούχων, όπως ο Γίλδων και εν συνεχεία ο Ηρακλειανός¹⁶⁵ και ο Βονιφάτιος¹⁶⁶, ήταν απαραίτητη για την ασφάλεια του δυτικού κράτους. Καθώς όμως η γεωγραφική της θέση την κρατούσε μακριά από την αναστάτωση των βαρβαρικών εισβολών επέ-

bantur, diligens dirigatur inspector, oblaturus primitis veteribus dominis, ut, si haec possidere desiderant, ne abductis maereant cultoribus, perditorum temeritas fecisse videbatur, exercent, vel certe, si inconvenientia existimaverint, salva tributorum praestatione ad idoneos possessores transferant.

162. R. Schröder, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig 1907, § 42, 79.

163. *C.Th.* 7. 8. 7 (400)· 7. 8. 9 (409).

164. *C.Th.* 7. 8. 5 (398)· 7. 8. 7 (400)· 7. 8. 9 (409).

165. *Comes Africae* 408-413 (PLRE II).

166. *Comes Africae* 423/424-425 (PLRE II).

τρεψε και στον μετέπειτα διοικητή της Βονιφάτιο κατά το πρότυπο του Γίλδωνα να έλθει και αυτός με τη σειρά του σε σύγκρουση με την αυλή της Ραβέννας. Το 428/ 429 όμως οι Βανδήλοι με τον βασιλιά τους Γιζέριχο (429-477), πέρασαν από την Ισπανία στην επαναστατημένη από τον Βονιφάτιο Αφρική. Παρ' όλο που οι Βανδήλοι ήσαν ολιγάριθμοι, οι πόλεις έπεσαν στα χέρια τους η μία μετά την άλλη¹⁶⁷. Κατά την κατάληψη κάθε πόλης οι κάτοικοι υποχρεώνοντο να παραδίδουν στους κατακτητές τα κινητά αγαθά που διέθεταν¹⁶⁸. Σε περίπτωση που διαπιστωνόταν ότι οι κάτοικοι απέκρυβαν κινητά περιουσιακά στοιχεία θανατώνονταν. Και τούτο διότι ενώ οι Βανδήλοι αντιμετώπισαν τους Μαυρουσίους ως συμμάχους, ο ρωμαϊκός πληθυσμός χαρακτηρίστηκε ως πολεμική λεία. Χωρίς ο Γιζέριχος να υπολογίσει κοινωνική τάξη και αξιώματα άσκησε στις νεοκατακτηθείσες περιοχές σκληρή πολιτική και διαχείριση. Οι κάτοικοι περιήλθαν σε κατάσταση δουλείας ή υποβιβάστηκαν στο *status* των *coloni*¹⁶⁹. Από ολόκληρο τον κατακτημένο πληθυσμό οι επιφανείς έτυχαν της πιό άγριας μεταχείρισης¹⁷⁰. Πάρα πολλοί εξορίστηκαν¹⁷¹ αλλά και σε πολλούς επετράπη η μετοικεσία¹⁷². Με την ειρήνη του 442¹⁷³ ο Γιζέριχος νομιμοποίησε την θέ-

167. Το 435 η δυτική αυτοκρατορία τους παραχωρεί την Μαυριτανία Σιτιφησία, το βόρειο μέρος της Νουμιδίας και το δυτικό μέρος της Ανθυπατικής Αφρικής (Λουγγής, "Ανατολικό Χριστιανικό Κράτος", *IEE Z'*, 114).

168. Seeck, "Geisericus", *RE VII* (1), 944. – Vict. Vit. I IV 186: *Et inde proposuit decretum, ut unusquisque auri, argenti, gemmarum, vestimentorumque pretiosorum quodcunque haberet afferet* [= Victor Vitensis, *Historia persecutionis Africae provinciae*, PL 58, 186. – Aug. *Epist.* 228, 5 PL 33, 1015. – Prokop. *De bell. Vand.* I 5, 17 [= G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, Vol. I (*De Bellis I-IV*), Leipzig 1962]. – Nov. Valent. 2, 3. (= P. Meyer, *Leges Novellae ad Theodosianum*, Berlin 1905, 12). – Vita S. Fulgentii Episcopi Ruspensis, PL 65, 118].

169. Victor. Vit. I IV 187: *Quod si optione proposita exire tardarent, servi perpetuo remanerent*.

170. Seeck, "Geisericus", *RE VII* (1), 944. – Vict. Vit. I IV 187: *Quod etiam in plurimis factum est, multos enim episcopos, et laicos, claros atque honoratos viros, servos esse novimus Vandalorum*. – Prokop. *De bell. Vand.* I, 5, 11. – Apoll. Sid. *carm.* V 59. [= A. Loyer, *Sidoine Apollinaire I poemes*, Paris 1960]. – Theodor. *Ep.* 70, P.G. 83, 1240. [= Theodoretos v. Kyros, *Ep.* PG 83, 1171-1494]. – Malch. *frg.* 3, *FHG IV*, 111-132.

171. Seeck, "Geisericus", *RE VII* (1), 944. – Vict. Vit. I V 87: *... et maximam turbam clericorum navibus fractis impositos, nudos atque exspoliatos expelli praecepit ... senatorum atque honoratorum multitudinem, primo exsilio crudeli contrivit, postea transmarinas in partes projecit*.

172. Seeck, "Geisericus", *RE VII* (1), 944. – Prokop. *De bell. Vand.* (I), 5, 13: *τοῖς δὲ πάλαι κεκτημένοις τὰ χωρία ἦν δὲ αὐτοῖς ἐν ἐξουσίᾳ καὶ ὅποι βούλοιντο ἀπαλλάσσεσθαι*. – Apoll. Sid. *Carm.* V 59. – Nov. Val. 2, 3, 6, 3, 34. – Theodor. *Ep.* 29-36, 52, 53.

173. Ενώ στη συνθήκη του 435 οι Βανδήλοι εμφανίζονται ως φοιδεράτοι, με την κατοχή της Καρχηδόνας αποκτούν μεγαλύτερη διαπραγματευτική ικανότητα και στη συνθήκη του 444 εμφανίζονται ως ανεξάρτητοι. F. Miltner, "Vandalen", *RE VIII* (A, 1), 320: Prosp. *chron.* 1347: *Geisericus autem cum Valentiniano Augusto pax confirmata et certis spatiis Africa inter utrumque divisa est* S. Prosperii, *Chronicum integrum*, PL 51.

ση του στην Αφρική, ούτως ώστε μόνον οι *Mauretania Caesariensis* και *Sitifensis*, *Numidia Cirtensis*¹⁷⁴ και *Tripolitana* να μείνουν υπό την εξουσία του ρωμαϊκού κράτους¹⁷⁵. Ο ίδιος κράτησε υπό την κυριαρχία του ολόκληρη την Ανθυπατική, ολόκληρη την Βυζακηνή, το δυτικό μέρος της Τριπόλεως και το ανατολικό μέρος της Νουμιδίας¹⁷⁶. Εάν η παρατήρησις του Προκοπίου στον πόλεμο κατά των Βανδήλων "Ὀνῶριχον τὸν παῖδα τῆς φιλίας αὐτοῖς ἐπὶ μέγα χωρούσης ἀπέλαβεν"¹⁷⁷, ισχύει για την περίοδο 442-445 και αναφέρεται στην ειρήνη αυτή τότε ο Γιζέριχος υποχρεώνεται επιπλέον να συνεχίζει τις ετήσιες αποστολές σιτηρῶν στη Ρώμη. Αυτό καθεαυτό το γεγονός ήταν μεγάλης σπουδαιότητας για τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία καθώς οι πλέον εύφορες περιοχές είχαν περάσει στην κατοχή των Βανδήλων και οι επαρχίες που τις απέμεναν δεν επαρκούσαν για τον επισιτισμό της υπαρχίας της Ιταλίας¹⁷⁸. Ως το 462 όμως οι Βανδήλοι κατέλαβαν τις Βαlearίδες, την Σαρδηνία και την Κορσική και απετέλεσαν τη νέα μεσογειακή δύναμη¹⁷⁹. Η Μεσόγειος είχε οριστικά περάσει στην εξουσία των Βανδήλων.

Κατά την κατάληψη της Καρχηδόνας το 434 ο Γιζέριχος¹⁸⁰ προέβη στην καταστροφή των φορολογικών καταλόγων¹⁸¹. Οι φορολογικοί κατάλογοι υπεδείκνυν τον ιδιοκτήτη κάθε εδαφικού τμήματος, τα φορολογικά βάρη και τις υποθήκες που βαρύνουν το ακίνητο¹⁸². Με την ανακατανομή των ε-

174. *Bull. de la soc. nat. des antiqu. de France* [1923] 105.

175. *Nov. Valent.* 13 και 24. – *Vict. Vit.* I 13. – *Nov. Valent.* 12, 2: *usque ad illud tempus, quo qualibet ratione atque eventu patriae vel priorum recuperatio optata contigerit*. 24, 4: *donec auspicio deo eos in Africam redire contingat*. – Γεγονός είναι ότι το ρωμαϊκό κράτος δεν εγκατέλειψε ποτέ την ελπίδα να επανακτήσει τις περιοχές αυτές.

176. Courtois, *Les Vandales et l'Africa*, 170, 174-5.

177. Prokop. *De bell. Vand.* I, 4, 13.

178. E. Barker, *Cambr. med. hist.* I, 413.

179. Seeck, "Geisericus", *RE* VII (I), 944. – *Vict. Vit.* I 4, 13, 14. II 7, 23. III 5, 20. – *CILX* 7232. – Prokop. *De bell. Vand.* I, 10, 22, 26. – *Vita S. Vulgentii* 3, 40, 49 *PL* 65, 118, 137, 142.

180. "Όπως όλοι οι βάρβαροι, έτσι και οι Βανδήλοι στην αρχή είχαν κοινωνική οργάνωση που θα μπορούσε να ονομασθεί χερσαία, για λόγους που ανάγονται περισσότερο στις συνθήκες το κλίματος και του περιβάλλοντος. Το πέραςμά τους όμως από την Ισπανία τους έφερε σε επαφή με τα ρωμαϊκά λιμάνια της Μεσογείου και τα ρωμαϊκά πληρώματα τους οδήγησαν στις πρώτες υπερπόντιες περιπέτειες. Από τα μέσα του 5ου αιώνα περίπου μπόρεσαν να επιδοθούν και στην ναυπηγική. Στο τέλος το κράτος τους μεταμορφώθηκε σε μεγάλη ναυτική βάση" (Βλ. Λουγγής, *Ανατολικό Χριστιανικό Κράτος*, *IEE Z'*, 116-117).

181. Prokop. *De bell. Vand.* II, 8, 25: *τῶν ἐπὶ Λιβύης χωρίων τοὺς φόρους οὐκέτι ἦν ἐν γραμματείοις τεταγμένους εὐρεῖν, ἥπερ αὐτοὺς ἀπεγράψαντο ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ῥωμαῖοι, ἅτε Γιζερίχου ἀναχαιτίσαντός τε καὶ διαφθείραντος κατ' ἀρχὰς πάντα*.

182. Déléages, *Cadastrs*, 74 (= A. Déléage, *Les cadastrs antiques jusqu' à Dioclétien, Etudes de Papyrologie* 2 (1932). – Karayannopoulos, *Finanzwesen*, 144.

δαφών, την εκδίωξη των ρωμαίων ιδιοκτητών και την παραχώρηση γης σε νέους ιδιοκτήτες, φίλους του καθεστώτος, που εγκαθίδρυσε, είχε ως σκοπό την λύση της φοιδεραιτικής σχέσης με την ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Από τις κατακτημένες περιοχές παραχωρήθηκαν στους Βανδήλους και Αλανούς, εν ολίγοις στους στρατιωτικούς αρχηγούς του Γιζερίχου¹⁸³ κληρονομιαίοι και ελεύθεροι κλήροι, απαλλαγμένοι από δημόσια φορολογικά χρέη κυρίως στην επαρχία *Africa Proconsularis*¹⁸⁴. Οι κλήροι αυτοί ονομάσθηκαν *sortes Vandalarum* (κλήροι Βανδήλων)¹⁸⁵. Εδάφη προσοδοφόρα παραχωρήθηκαν και στους γιούς του¹⁸⁶. Στα πλαίσια δε της μεγάλης εξουσίας του ο Γιζέριχος δήλωσε ως βασιλική γη τις επαρχίες Βυζακηνή, Αμπαριτάνα, Γετουλία και ένα τμήμα της Νουμιδίας, εν ολίγοις τα εδάφη στρατιωτικής σημασίας¹⁸⁷.

Η γη μπόρεσε να μείνει εκμεταλλεύσιμη στο βαθμό που οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες και καλλιεργητές δεν μετοίκισαν και συνέχισαν ως ελεύθεροι καλλιεργητές να καλλιεργούν τα κτήματα και να πληρώνουν ένα σταθερό μίσθωμα στους καινούργιους μεγαλοϊδιοκτήτες. Το μίσθωμα επί των βασιλικών κτημάτων πήρε σταδιακά τον χαρακτήρα ενός πολύ υψηλού εγγείου φόρου με αποτέλεσμα οι καλλιεργητές εν καιρώ να αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την γη¹⁸⁸. Παρ' όλα αυτά ο ρωμαϊκός πληθυσμός μπόρεσε κατ' αυτόν τον τρόπο να αποκτήσει σχετικά δικαιώματα επί της γής, εν ολίγοις να διαφυλάξει ως ένα βαθμό τα περιουσιακά του στοιχεία έχοντας και κάποια ελευθερία διάθεσης αυτών. Τα μισθώματα όχι μόνον των βασιλικών κτημάτων αλλά και των κτημάτων που είχαν διανεμηθεί στους γιούς του Γιζερίχου εισέπρατταν οι *procuratores* οι οποίοι προέρχονταν από την τάξη των σκλάβων¹⁸⁹.

183. F. Miltner, "Vandalen", RE VIII (A, 1), 318. – Vict. Vit. I IV 186: exercitui vero Zeugitanam vel proconsularem funiculo haereditatis divisit.

184. Vict. Vit. I 4, 13. – Prokop. De bell. Vand. I, 5, 12-14: καὶ τὰ μὲν χωρία ξύμπαντα, ὅσα τοῖς τε παισὶ καὶ τοῖς ἄλλοις Βανδύλοις Γιζέριχος παραδεδώκει, οὐδεμιᾶς φόρου ἀπαγωγῆς ὑποτελῆ ἐκέλευσεν εἶναι.

185. Seeck, "Geisericus", RE VII (1), 944. – Prokop. De bell. Vand. I, 5, 12.

186. Seeck, "Geisericus", RE VII (1), 944. – Prokop. De bell. Vand. I, 5, 1: ... τῶν δὲ Λιβύων εἴ τι μὲν δόκιμον ἐτύγχανεν ὃν καὶ πλούτῳ ἀκμάζον, αὐτοῖς ἀγροῖς τε καὶ πᾶσιν χρήμασιν ἐν ἀνδραπόδων μοίρᾳ παρέδωκεν τοῖς παισὶν Ὀνωρίῳ καὶ Γένζωνι.

187. F. Miltner, "Vandalen", RE VIII (A, 1), 318. – Seeck, "Geisericus", RE VII (1), 944. – Vict. Vit. I IV 186: Disponens quoque singulas quasque provincias, sibi Byzacenam Abaritanam, atque Getuliam, et partem Numidiae reservavit.

188. Seeck, "Geisericus", RE VII, 1, 945. – Prokop. De bell. Vand. I, 5, 15: τῆς δὲ γῆς ὅση οἱ οὐκ ἀγαθὴ ἔδοξεν εἶναι, ἀφῆκε τοῖς πρότερον ἔχουσι, τοσαῦτα ἐνθένδε τῷ δημοσίῳ φέρεσθαι τάξας ὥστε οὐδ' ὅτι οὖν τοῖς τὰ χωρία τὰ σφέτερα αὐτῶν ἔχουσιν ἔφευγον δὲ πολλοὶ καὶ ἐκτείνεντο.

189. Seeck, "Geisericus", RE VI (1), 945. – Prokop. De bell. Vand. I, 10, 25, 26: Γῶδας τις ἦν ἐν τοῖς Γελίμερος δούλοις Γότθος τῷ γένος ... τούτῳ τῷ Γῶδα ὁ Γελίμερ Σαρδῶ τὴν νῆσον ἐπέτρεψε, φυλακῆς τε ἔνεκα καὶ φόρον τὸν ἐπέτειον ἀποφέρειν.

Σταδιακά οι Βανδήλοι εξελίχθηκαν σε ναυτική δύναμη, η οποία ήταν επιφορτισμένη βάσει των συνθηκών ειρήνης με την αποστολή σιτηρών για τον επισιτισμό της Ρώμης. Από το γεγονός αυτό συνάγεται ότι οι γαιοκτητικές σχέσεις στην Αφρική, μετά την κατάληψή τους από τους Βανδήλους παρέμειναν οι ίδιες και το ιδιοκτησιακό καθεστώς υιοθετήθηκε, ως είχε, από τους κατακτητές. Μάλιστα στην ύπαιθρο, όπου οι Βανδήλοι γαιοκτήμονες, ήσαν λιγότερο πιεστικοί από τους Ρωμαίους, και όπου πολλοί από τους αγρότες ανήκαν στην εκκλησία των Δονατιστών, τα αντιβανδηλικά αισθήματα ήταν λιγότερο έντονα. Φαίνεται ότι οι Βανδήλοι αντελήφθησαν εγκαίρως ότι η μείωση των καλλιεργητών θα είχε σοβαρότατο αντίκτυπό στη στρατιωτική οργάνωση τους και ότι οι φόροι σε είδος, που προσέφεραν οι μικροκαλλιεργητές είχε μεγάλη σημασία για την συντήρηση και τροφοδοσία του στόλου και του στρατού (ιππικού) των Βανδήλων. Τα αυτοκρατορικά κτήματα μοιράστηκαν επομένως εν μέρει στους στρατιωτικούς αρχηγούς των Βανδήλων, η κατ' εξοχήν αυτοκρατορική γη έγινε βασιλική γη και οι μικροκαλλιεργητές συνέχισαν να καταβάλλουν τους φόρους στο βανδηλικό κράτος.

III. (6) Η επανάκτηση της Αφρικής

Επί Ιουστινιανού η Αφρική ανακαταλήφθηκε από τους Ρωμαίους και το κράτος των Βανδήλων καταστράφηκε. Τέλη Μαρτίου 534 ο βασιλεύς Γελίμερ συνθηκολόγησε με τον Βελισάριο και στο διάταγμα της δημοσιεύσεως των "Εισηγήσεων" που εκδόθηκε στις 21 Νοεμβρίου 533, ο Ιουστινιανός προσθέτει στα επίθετα του Αλαμανικού, Γοτθικού, Φραγκικού Γερμανικού, Αντικού τους τίτλους του Βανδηλικού και Αφρικανού. Η Αφρική μπόρεσε να ανακτηθεί από τους Ρωμαίους καθώς η αντιρωμαϊκή και και αντικαθολική πολιτική του Γελίμερου είχε ενώσει τους αστικούς πληθυσμούς εναντίον της βανδηλικής διοικήσεως. Ολιγάριθμοι οι Βανδήλοι σε μία επαρχία πολυάνθρωπη είχαν εξημερωθεί από την πολυτέλεια και την τρυφή ζωή. Οι στρατιωτικές τους επιχειρήσεις περιοριζόταν πλέον στη διασφάλιση της γαλήνης και σε εξορμήσεις αντιποίνων εναντίον των Μαυρουσίων υπηκόων τους.

Ο πλήρης μηχανισμός της αυτοκρατορικής διοικήσεως μπόρεσε να επανεγκατασταθεί σύντομα στην βόρειο Αφρική, μολονότι δεν είχαν περιέλθει όλες οι παλαιές επαρχίες στον απόλυτο έλεγχο του Βυζαντίου. Η Υπαρχία της Δύσης περιορίστηκε στην Αφρική καθώς οι Γότθοι εξακολουθούσαν να είναι κυρίαρχοι στην Ιταλία. Η *constitutio de officio praefecti praetorio Africae et de omni eiusdem dioceseos statu* C.J. I. 27. 1 (534) καθόρισε λεπτομερειακά το προσωπικό και τους μισθούς της πολιτικής και της στρατιωτικής διοικήσεως σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις που είχε εισα-

γάγει ο Ιωάννης Καππαδόκης¹⁹⁰. Η Ζευγίτις, η Καρχηδών, η Βυζακίτις και η Τρίπολις διοικήθηκαν από διοικητές υπατικούς (*rectores consulares*) η Νουμιδία η Μαυριτανία και η Σαρδηνία από επάρχους (*praeses*), (1. 27. 12). Ο νομοθέτης στη διάταξη του C.J. 1. 27. 2. 12 τονίζει την ανάγκη να επανέλθει η Αφρική στην προτέραν από των Βανδήλων κατάσταση¹⁹¹. Άλλωστε η Αφρική αποτελούσε προσοδοφόρα πηγή εσόδων¹⁹².

Υπό τον *comes rerum privatarum* είχε ευθύς εξ αρχής υπαχθεί ο *comes Gildoniaci patrimonii*. Όπως ήδη αναφέρθηκε¹⁹³ η *Notitia Dignitatum per Occidentem* κάνει μνεία του αξιώματος του *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africam* (Occ. XII.16). Ο ίδιος αξιωματούχος αναφέρεται σε μία επιγραφή από την εποχή του Ιουστινιανού ως *comes rationarius domus divinae* (C. I. L VIII, 14399). Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι κατά την συγκεκριμένη περίοδο, τον 6ο δηλ. αιώνα τα *domus divina*¹⁹⁴, όσον αφορά στην διαχείρισή τους, χωρίστηκαν από την *res privata*, η οποία κατείχε εκτενέστατες κτήσεις στην *Africa proconsularis* και στην *Mauretania Sitifensis*¹⁹⁵. Στην διάρκεια του 6ου αιώνα ο *comes rerum privatarum* διοόριζε τον υπεύθυνο επί του γραφείου του *comes domorum* και είχε επ' αυτού δικαστική αρμοδιότητα (C.J. 9. 27. 5)¹⁹⁶.

Επισημαίνουμε λοιπόν ότι το *patrimonium Gildonis* με την επανάκτηση της Αφρικής πέρασε στη διαχείριση του *comes rerum privatarum* και συνέχισε να αποτελεί μία πηγή εσόδων, από την οποία ο αυτοκράτωρ δεν θα μπορούσε εύκολα να παραιτηθεί. Το κατά πόσον όμως οι κτήσεις της Αφρικής κατά την περίοδο αυτή υπήρξαν προσοδοφόρες για το αυτοκρατορικό ταμείο είναι αμφίβολο. Η διοικητική και στρατιωτική οργάνωση που ο Ιουστινιανός επέβαλλε υποδηλώνει το πρόβλημα της εδραιώσεως της ρωμαϊκής δυνάμεως σε μεγάλες περιοχές με μαυριτανικό πληθυσμό. Ο Σολομών που είχε μείνει ως στρατηλάτης και έπαρχος πραιτωρίων της Αφρικής δεν κατόρθωσε να οργανώσει και να υπερασπίσει ένα ανοικτό μέτωπο 1000 μιλίων με τις περιορισμένες δυνάμεις που διέθετε¹⁹⁷. Όταν το 544 σκοτώθηκε σε συμπλοκή με τους Μαυρουσίους πολλοί από τους Ρωμαίους στρατιώτες, που δεν είχαν μισθοδοτηθεί από καιρό,

190. R. Browning, "Ο Αιώνας του Ιουστινιανού", *IEE Z'*, 172.

191. C.J. 1. 27 2. 12: *et limites in antiquum statum reducti et omnis Africa sic detenta fuerit, sicut erat*.

192. Lydos, *De mag.* III (1): οὐ μικρὸν κτῆμα.

193. Βλ. σημ. 103.

194. Στη δύση *domus divina* για την συγκεκριμένη περίοδο αναφέρονται αποκλειστικά και μόνον στην Αφρική (His, *Domänen*, 76).

195. C.J. 11. 66. 3 (376) (His, *Domänen*, 48).

196. Karayannopoulos, *Finanzwesen*, 70.

197. Browning, "Ο αιώνας του Ιουστινιανού", *IEE Z'*, 184.

συμμάχησαν με τους αντάρτες. Οι ανακτημένες επαρχίες της Αφρικής βρίσκονταν σε κίνδυνο καθώς η κεντρική εξουσία αδυνατούσε να προσφέρει στις δυτικές τις επαρχίες, λόγω κυρίως της αποστάσεως, την στρατιωτική κάλυψη που απαιτείτο. Το ενδιαφέρον της Κωνσταντινουπόλεως είχε ουσιαστικά στραφεί στην Ανατολή. Παρατηρούμε επίσης ότι εν αντιθέσει προς τις αφρικανικές κτήσεις ο νομοθέτης με τη Νεαρά 30 περί του ανθυπάτου Καππαδοκίας (536)¹⁹⁸ δηλώνει το απερίφραστο ενδιαφέρον του για τη διαχείριση των αυτοκρατορικών κτήσεων, της "ταμειακής γης" στην Ανατολή. Όπως φαίνεται η οργάνωση των νεοαποκτηθέντων επαρχιών της Αφρικής είχαν πρόσκαιρο χαρακτήρα. Ο αυτοκράτωρ φάνηκε μεν ικανός να επανακτήσει βραχυπρόθεσμα τις αφρικανικές κτήσεις στη Δύση, απεδείχθη όμως αδύναμος να τις κρατήσει και να τις καταστήσει εκμεταλλεύσιμες και προσοδοφόρες. Πιθανολογούμε ότι αυτός είναι ένας βάσιμος λόγος, που δικαιολογεί την απουσία συγκεκριμένης νομοθετικής ρυθμίσεως κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού σχετικά με τη διαχείριση του *patrimonium Gildonis*, που απετέλεσε στη συνέχεια τμήμα του αυτοκρατορικού *patrimonium*.

198. *Nov. Just.* 30.

